

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

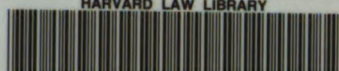
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

HARVARD LAW LIBRARY

3 2044 059 504 555

Taranger

HD

NOR
905.76
TAR

HARVARD
LAW
LIBRARY

Digitized by Google

Recd. June 1905.

HARVARD LAW LIBRARY.

Received *Feb. 4, 1904.*

Denmark

may 31

Re. Gesch
c. 11.7 '19

Bergens. kommunes forhold

til

St. Jørgens hospital

En retshistorisk undersøgelse

af

Dr. juris Absalon Taranger

Professor ved Christiania universitet

1

Bergen

Griegs bogtrykkeri
1900.

Rec. Feb. 4, 1904.

Indhold.

	Pag.
I. St. Jørgens hospitals oprindelse	5—12
1. Indledning s. 5. 2. Fundatsen for Allehelgens og Katharinas hospitaler af 1276 s. 6. 3. Allehelgens kirke s. 7. 4. St. Katharinas kirke og hospital s. 8. 5. St. Jørgens hospital s. 9. 6. Var St. Jørgen et hospital for Bergens by eller for Bergens stift? s. 11.	
II. St. Jørgens overgang til et almindeligt hospital.....	12—26
1. Hvad forstaaes ved et almindeligt hospital? s. 12. 2. Norges almindelige hospitaler s. 17. 3. St. Jørgen som almindeligt hospital s. 19. 4. St Jørgens forhold til byen i det 17. og 18. aarhundrede s. 22.	
III. Hvorfor begyndte Bergens by i 1759 at betale indlemmelsespenge for sine fattige spedalske?	26—29
1. Stiftsdirektionen kræver indlemmelsespenge af byen i 1742 s. 26. 2. Direktionen kræver paany indlemmelsespenge af byen i 1759 s. 27. 3. Resultater s. 28.	

Bilag.

I. Oversættelse af fundatsen for Allehelgens og Katharinas hospitaler i Vaagsbotn af af 19. april 1276.....	31—34
II. Citater vedr. Bergens hospitaler i Dr. Bruns: „Die Testamente der Lübecker Bergenfahrer“ i Hansische Geschichtsquellen II. 2.....	34—39

Rec. Feb. 4, 1904.

I.

St. Jørgens hospitals oprindelse.

1. Indledning.

I sin betænkning om „St. Jørgens Hospital i Bergen“ (s. 5 ff.) har professor Fredrik Stang taget til gjenmæle mod en af professor Schønberg fremsat hypotese, ifølge hvilken St. Jørgens hospital i Bergen skulde være en fortsættelse af det Allehelgens hospital i Vaagsbotn, som funderedes i det 13. aarh. af kongerne Haakon Haakonssøn og Magnus Lagabøter.¹⁾ Vi skal senere se, at det er med fuld ret, professor Stang har fundet denne hypotese uantagelig.

I det sidst udkomne hefte af Bergens historiske forenings skrifter, (nemlig no. 5 s. 17 ff. specielt s. 20) henledte skolebestyrer Bendixen min opmærksomhed paa et nyt arbeide af dr. F. Bruns: „Die Testamente der Lübecker Bergenfahrer“, som forfatteren velvillig havde tilstillet ham. Da min boghandler i Kristiania forgjæves havde søgt at forskaffe mig det nævnte verk, henvendte jeg mig til hr. Bendixen, som oplyste, at dr. Bruns havde sendt ham sit arbeide i korrektur, og efter nogen betænkning vovede han, uden at indhente dr. Bruns samtykke, at tilstille mig de korrekturark, som indeholdt de omhandlede testamenter. For denne velvillige imødekommenhed bringer jeg herved offentlig hr. Bendixen min tak og dr. Bruns min undskyldning, fordi jeg uden hans vidende har benyttet et arbeide, som han endnu ikke har forelagt offentligheden, men som med den største spænding imødeses af alle norske historikere. „Die Testamente der Lübecker Bergenfahrer“ er en del af et større arbeide, som med det første vil udkomme i Hansische Geschichtsquellen II. 2. Jeg har i bilag 2. til denne betænkning afskrevet de steder i disse testamenter, som er af interesse for nærværende sag, og jeg skal nedenfor meddele en sammenfattende oversigt over testamenternes oplysninger saavel med hensyn til St. Jørgens hospital som angaaende de ældre kongelige stiftelser i Vaagsbotn: Allehelgens og St. Katharinas kirker og hospitaler. Til forstaaelse af disse stiftelsers retsstilling i middelalderen udkræves en noget nærmere betragtning af deres fundats af 19. april 1276 og Magnus Lagabøters testamente af 1. februar 1277.

¹⁾ Faye. Hospitaler og milde Stiftelser i Middelalderen s. 33 ff.

2. Fundatsen af 19. april 1276.

Dette dokument er os overleveret i en norsk og i en latinsk textform. Begge tekster var indført i den af biskop Arne den 27. september 1305¹⁾ anlagte kopibog for Bergens bispestol (Registrum ecclesie Bergensis), der nu er tabt, men hvoraf Arne Magnusson har taget en afskrift, som nu gemmes paa Kjøbenhavns universitetsbibliothek.²⁾ I denne afskrift findes den norske fundatstext s. 4—7 og den latinske s. 376—79. I Diplomatarium Norvegicum II no. 16 a er den norske text trykt efter denne afskrift, men rigtignok mindre nøiagtig. Derimod er den latinske text i D. N. II no. 16 b trykt efter en udskrift (vidisse) af kopibogen, som fire bergenske geistlige har udfærdiget den 24. mai 1422,³⁾ og som vistnok var bestemt for det kongelige kancelli, der dengang havde sit lokale paa Kallundborg slot. I det kgl. arkiv paa Kallundborg slot fandtes udskriften i det 15. aarhundrede,⁴⁾ og den bevares nu i det danske rigsarkiv.

Mellem den norske og den latinske text er der den væsensforskjel, at den første er udfærdiget i kong Magnus Haakonssøns og biskop Askatins navn og forseglet af disse samt af dronning Ingeborg, abbed Erik ved Munkeliv og Kristkirkens (domkirkens) kapitel, medens den sidste alene er udfærdiget i kong Magnus's navn og forseglet af ham alene.⁵⁾ Efter det latinske dokument fremtræder fundatsen for stiftelserne i Vaagsbotn som en kongelig forordning, medens den i sin norske textform er en overenskomst mellem kongen og det bergenske kirkestyre. Forøvrigt er der ingen reelle uoverensstemmelser i de to tekster, naar undtages, at den norske i § 7 udtrykkelig bestemmer, at indtægterne af stiftelsernes jordegods skal anvendes til hospitalslæmmernes underhold. Jeg har i bilag 1 meddelt en ordret oversættelse af begge tekster, der for den lettere oversigts skyld er stillet ved siden af hinanden og inddelt i nummererede afsnit (§§). Min oversættelse hviler paa et aftryk, som bibliothekaren ved den arnamagnæanske haandskriftsamling, dr. Kr. Kaalund, velvillig har kollationeret med Arne Magnussons afskrift af biskop Arnes kopibog og er saaledes nøiagtigere end aftrykket i D. N. II no. 16 a og b.

Fundatsen bestemmer i § 1, at saavel Allehelgens og Katharinakirken som deres hospitaler for fremtiden skal være én stiftelse (*staðr, locus*), det vil sige: ét retssubjekt, og det selv om der i private eller offentlige gavebreve er bestemt noget andet; thi „den af dem (stiftelserne), som mest formaar, skal hjælpe den anden.“ Disse ord forudsætter imidlertid, at der fremdeles bestaar en faktisk sontring mellem stiftelsernes eiendele; men denne skal ikke være til hinder for retssubjektets enhed. Stiftelsen skal bestyres af en økonom, der udnævnes af kongen med biskoppens raad, og som aflægger regnskab for den kongelige øvrighed (§§ 7 og 8).

¹⁾ D. N. X. no. 6.

²⁾ Ms. Barthol. dom. E (IV), se Norges gamle Love IV 619 fl.

³⁾ Se D. N. II no. 669.

⁴⁾ Se T. A. Becker, De ældste danske Archivregistraturer I 75: „Item eth vidisse aff koning Magni breff, at han haffuer fundereth i Berghen tw hospithall. eth i Alle helgen kirke met XXX senge til men oc anneth i Sancte i Karine kirke met XX senge til quinnr met rente oc prester. Dat. mclxxvj.“ Jfr. A. D. Jørgensen, De danske Rigsarkivers Historie s. 7.

⁵⁾ Det sidste er dog tvilsomt, da det i forseglingsformelen heder: *sigilla nostra*, ikke: *sigillum nostrum*.

Fundatsens § 2 bestemmer, at der i Allehelgens hospital skal være 30 senge for mænd og i Katharinahospitalet 20 senge for kvinder. Hvorledes skal nu denne bestemmelse kunne bringes i samklang med Magnus Lagabøters testamente af 1. februar 1277 (D. N. IV no. 3), hvor Katharinahospitalet kaldes et spedalskhospital (ospitale sancte Caterine leprosorium) og Allehelgenschospitalet et fattighus (ospitale pauperum apud Omnes Sanctos)? Og hvorledes kan kong Magnus i det yngre testament bestemme, at 100 mark sterling skal skjænkes Katharinahospitalet og 60 mark sterling Allehelgenschospitalet, naar han selv aaret i forveien havde forenet dem til én stiftelse, der skulde have al formue fælles? Jeg formaar ikke at forklare denne strid mellem testamentet og fundatsen anderledes end P. A. Munch, N. Nicolaysen og F. Stang, der mener, at testamentet, trods sin senere datering, er affattet før fundatsen, ja sandsynligvis før 1269,¹⁾ og altsaa viser os hospitalernes ældre skikkelse.²⁾

I tiden fra 1277 til 1394, da de lybekske kjøbmænds testamenter begynder, omtales baade Allehelgens og Katharinakirken og deres prester nu og da i gamle breve, 2 gange (1315 og 1348) nævnes Allehelgenskirken hospital.³⁾ Men de fyldigste oplysninger baade om disse stiftelser og om St. Jørgen tilflyder os fra de nævnte testamenter, hvis indhold jeg nu skal gjøre rede for.

3. Allehelgens kirke.

Gaver til Allehilghen (sc. kerke) nævnes i testament no. 52 (1396), 59 (1405), 69 (1414), 72 (1415); men derefter nævnes den ikke før i 1442 (test. no. 115), da Hermen Langhe giver følgende testamentariske bestemmelse: „Item i Bergen i Norge giver jeg Allehilghenkerken 100 mark lybsk og vil, at man ikke skal anvende eller udgive disse penge til noget andet end til, at kirken dermed blir bygget. Og giver jeg til den samme kirke min nye gaard, som jeg selv lod bygge for mine penge.“ Det synes heraf klart, at Allehelgenskirken har været forfalden mellem aarene 1415 og 1442, efter hvilket aar dens bygning atter betænkes i testamenterne, saaledes i no. 121 (1447), 131 (1450), 142 (1451), 144 (1452), 185 (1476), 207 (1515) og 211 (1516).

Der findes i disse testamenter ikke et ord, som antyder, at der ved Allehelgenskirken har været noget hospital for fattige eller syge mennesker; og da testamenterne saare hyppig betænker de fattige og syge ved St. Katharina og St. Jørgen, maa deres taushed med hensyn til Allehelgenschospitalet ansees som et afgjørende bevis for, at dette i det her omhandlede tidsrum ikke har eksisteret. I kong Hans's tid blev Allehelgens kirke og dens indtægter henlagt til degnedømmet i Bergen,⁴⁾ og 1531 tilbød den kongelige befalingsmand i Bergen Munkelivs klosterjomfruer Allehelgenskirke i mageskifte for deres kloster, der skulde overdrages Bergens biskop som erstatning for Kristkirken, der var dømt til nedrivning.⁵⁾ I 1552 blev Allehelgenskirken mure overdragne Bergens borgere til nedrivning, og i 1558 anvendte Christoffer Walkendorf dem til bygningen af „den

¹⁾ Der er til testamentet knyttet en pavebulle af dette aar.

²⁾ Se Stang l. c. s. 6.

³⁾ D. N. V no. 61 og IV no. 336.

⁴⁾ D. N. VI no. 689, jfr. XI no. 399, 501, 594 og XII no. 336.

⁵⁾ D. N. X no. 628.

nye stenbro“ fra domkirken til Raadstualmenningen. Kirkens skib blev dog fremdeles staaende og benyttes 1569—1623 som byens fængsel.¹⁾ Den laa ved Allehelgensgade bag Arbeidsanstalten. Naar „Bergens fundats“, der er forfattet omkring 1560,²⁾ taler om „Alle helgens mandshospital“, da sigtes der til forhold, som fandt sted i det 13. og 14., men ikke i det 16. aarhundrede.

4. St. Katharinas kirke og hospital.

I de tyske testamenter omtales St. Katharinas kirke, de fattige folk ved St. Katharina (de armen luden to s. Katherinen) og de spedalske folk ved samme (de elenden (armen) utsetteschen luden, de armen vorwyseden seken, o. s. v.) Selve Katharinakirken omtales i 24 testamenter fra 1394 til 1527. De fattige og de spedalske ved St. Katharina betænkes meget hyppig i testamenterne, dels i fællesskab, dels hver for sig. I testament no. 50 (1394) skjænkes der til „den armen luden to S. Katherinen“ 3 mark lybsk, og i 57 (1403) ligesaa 6 engelsker „rede in ere hant“ o: at uddeles i deres hænder. I no. 61 (1406) testamenteres „den armen luden unde den elenden utsetteschen luden“ „to s. Katherinen“ 1 pund swares („1 pd. tunge“). I no. 65 (1410) giver Johan Lange „to s. Katherinen den armen luden“ 3 mrk. lybsk og „den armen utsetteschen luden ok darsulves“ 3 mrk. lybsk. De fattige eller fattige syge (de armen kranken) „to s. Katherinen“ betænkes forøvrigt i test. no. 74 (1416), 78 (1421), 81 (1425), 90 (1430), 94 (1432), 108 (1438), 112 (1439), 117 (1442), 119 (1445), 129 (1449), 145 (1452), 151 (1457), 166 (1464), 168 (1464), 173 (1470), 182 (1475), 183 (1475), 189 (1479), 193 (1484), 204 (1514), 207 (1515), 209 (1515) og 229 (1527). St. Katharina hospital omtales i test. no. 142 (1451) som „s. Katherinen hus“ og i no. 206 (1514) som et „zekenhus“ o: spedalskhospital. No. 182 (1475) taler om de spedalske (de elenden zeken) og de fattige (de armen) „in s. Kathrinen cappellen“ og no. 209 (1515) om de fattige folk, som er i St. Katharinas „gadeshus“ (gudshus). Af 206 (1514) fremgaar, at der dengang i Bergen kun var to „zekenhus“ (spedalskhospitaler), nemlig „to s. Katherinen unde s. Jurgen“. I Bergens fundats og rimkrønike nævnes „sti Karin qvinde hospital“,³⁾ og Absalon Pederssøns Kapitelsbog omtaler kun kvinder i dette hospital.⁴⁾ Paa det gamle rids fra 1580 kaldes St. Katharinas hospital det „Teutsche Spital“. I det 17. aarh. er det et fattighus, hvis bygning i 1781 blev indrettet til lokale for „Friskolen“. ⁵⁾ Det laa strax indenfor Domkirken paa østre side af Kong Oskars gade.

¹⁾ Norske Magasin I 360 jfr. 124 og 535; II 523 og 602. Yngvar Nielsen. Bergen s. 104—5 og den tegning af Bergen fra ca. 1580, der ledsager dette verk (litr. M).

²⁾ Se G. Storm i Hist. Tidsskrift 3. række IV 421 f.

³⁾ N. Mag. I 32.

⁴⁾ N. Mag. I 307 og 334.

⁵⁾ Nicolaysen. Norske Stiftelser III 607. Om St. Katharinas kirke og hospital se Yngvar Nielsen. Bergen s. 103—5.

5. St. Jørgens hospital.

Over dette hospitals oprindelse kaster de tyske kjøbmænds testamenter nyt lys. I testament no. 66 (1411) heder det: „Item to deme spittale to Bergen to den Unseten (o: Nunnusetr eller Lungegaarden) gheve ik eme jewelken mynschen, de dar inne is, en wulne cleit unde en lynene cleit“ og i no. 73 (1415): „Item — den armen seken by den Unsetenen 1 stucke mels unde 1 stucke moltes.“ Der er ingen tvil om, at denne „spittal to den Unseten“ er den samme, som i test. no. 74 (1416) kaldes „de nie hospital“, i no. 78 (1421) „de hospital“, i no. 94 (1432) „de spittal“ og endelig i no. 108 (1438) „St. Jurgen“. Ved siden af St. Katharina nævnes før 1438 alene dette „hospital ved Nonneseter“ eller „hospitalet ved Bergen“, og efter 1438 forekommer blot St. Jørgens og St. Katharinas hospitaler. St. Jørgen betænkes fra 1445 til 1527 i 32 testamenter og betegnes gjentagende gange som spedalsk hospital. Hvorvidt man af udtryk som „de fattige“ eller „de fattige syge“ i St. Jørgen tør slutte, at hospitalet har optaget andre end spedalske, lader jeg staa derhen. At det oprindeligt har været bestemt til spedalskhus, fremgaar noksom af dets beliggenhed i byens „mark“, udenfor den egentlige stad. Gaver til „de elendige syge“ i eller „foran“ Bergen¹⁾ maa ogsaa være bestemt for St. Jørgen, og med „de armen zeken by den Nunnenseter“, der forekommer endnu i test. 115 (1442), maa ogsaa sigtes til dette hospital, hvilket navnlig fremgaar af test. no. 125 (1449): „Item is myn wille, dat myne vormundere to Berghen — to s. Katerinen, den armen luden ton Nunnenseter in s. Jurgens spittal — geven scholen in ylike stede 1 guden zak mels, den presteren unde den armen dar herberge hebbende to erer vodinge“. Thi saavidt jeg forstaar, kan man ikke her læse: — ton Nunnenseter unde in s. Jurgens spittal. Meninger er, at St. Jurgens spittal ligger ton Nunnenseter.

Disse oplysninger har for altid gjort det af med prof. Schönbergs hypothese om St. Jørgens oprindelige identitet med Allehelgens hospital. Det ser imidlertid ud, som om „hospitalet ved Nonneseter“ eller „det nye hospital“ faktisk har afløst Allehelgens mandshospital, der aldrig omtales i testamenterne, og som muligens er ødelagt samtidig med Allehelgens kirke, der ikke nævnes i testamenterne mellem 1414 og 1442. Hospitalet to den Unseten nævnes dog allerede i 1411. I dette aar rammedes Bergen af en stor ildebrand. Men om Allehelgens hospital strøg med i denne, vides ikke, og det faar saaledes lades uafgjort, om det nye hospitals oprettelse staa i forbindelse med denne begivenhed.

Men nu opstaar det nye spørgsmaal: Var St. Jørgen oprindeligt en underafdeling af Nonneseter kloster og skylder det dette kloster sin tilblivelse? Dette kan ikke sikkert afgjøres. Men testamenternes udtryksmaade tyder unægtelig paa, at der mellem Nonneseter og hospitalet har bestaaet en forbindelse, der ikke blot var af lokal natur. Jeg henviser særlig til test. no. 66 (1411), hvor hospitalet første gang nævnes: „Item to deme spittale to Bergen to den Unseten gheve ih eine jewelken mynschen, de darinne is, en wulne cleit unde en lynene cleit, — Item gheve k den juncvrouwen to den Unseten 1 stucke swars;“ fremdeles no. 73 (1415): „den armen seken by den Unsetenen“, hvilket udtryk gjentages i no. 115 (1442) og maa være fuldt enstydigt

¹⁾ Test. no. 68 (1413), 79 og 80 (1421), 90 (1430), 101 (1436), 110 (1439), 114 (1441), 432 (1450).

med „yewelken elenden zeken by s. Katherinen“ (no. 112 (1439)), hvor der — som bekjendt — bestod en retlig sammenhæng mellem kirken og hospitalet. Det lader sig derfor neppe bestride, at der oprindelig kan have bestaaet en retlig sammenhæng ogsaa mellem St. Jørgen og Nonneseter kloster. Fra midten af det 15. aarh. maa imidlertid den juridiske forbindelse mellem disse to stiftelser være ophørt, og det lader sig formode, at separationen hænger sammen med hospitalets indvielse til St. Jørgen (1438?). Denne indvielse vidner om, at hospitalet ved denne tid har faaet sin egen kirke eller kapel, hvorved det er blevet skikket til at føre en mere selvstændig tilværelse. At St. Jørgen før 1484 har været en af Nonneseter helt uafhængig stiftelse, fremgaar af det i dette aar mellem de nævnte stiftelser foretagne mageskifte, hvorved St. Jørgen af Nonneseter fik sig udlagt „den lange ager, som ligger ved samme spetall norden for almindings weygen (Kg. Oskars gade) nest ved biergit“, mod at Nonneseter skulde faa gaarden Stangeland i Ryfylke, som St. Jørgen havde faaet i sjelegave ved adkomstbreve af 1461 og 1478. Nonneseters erhvervelse af gaarden Stangeland blev imidlertid af herredagen i 1604 dømt ugyldig, fordi klosteret aldrig havde „fulgt“, det vil sige besiddet, denne gaard.¹⁾

Nu er det bekjendt nok, at kong Fredrik I i 1528 skjænkede Nonneseter og dets gods til Vincents Lunge, som om det var kronens eiendom. Hvorvidt dette kloster oprindelig var stiftet af de norske konger, vides ikke, og ligesaa lidt ved vi, om kongemagten havde nogen andel i oprettelsen af St. Jørgens hospital. Det eneste tegn paa, at man i danske kancelli under Erik af Pommern har havt sin opmærksomhed henvendt paa de bergenske hospitaler, er den før omhandlede vidisse af den latinske fundats i Erik af Pommerns arkiv paa Kallundborg slot (se foran s. 4). De tyske kjøbmænds stærke interesse for disse stiftelser har maaske havt nogen andel i den nævnte vidisses udfærdigelse. Forøvrigt maa vi erindre, at der paa Bergens bispestol ved denne tid (1408—29) sad den kraftige Aslak Bolt, hvis initiativ „hospitalet ved Nonneseter“ maaske egentlig skylder sin tilblivelse.

I Hofnagels optegnelser²⁾ 1623 kaldes St. Jørgen „Spitalet i Marken“. Med „Marken“ menes her bymarken eller byens takmark, hvis grænser er bestemt i Magnus Lagabøters bylov. Hospitalet har saaledes — som ovenfor nævnt — havt sin plads udenfor den bebyggede del af byterritoriet. Det spørgsmaal opstaar da, om dets grund oprindelig har udgjort endel af bymarken, eller om den har tilhørt Nonneseters kloster. Det sidste skulde man antage efter den nære forbindelse, som oprindelig synes at have bestaaet mellem Nonneseter og hospitalet. Af det ovenfor omtalte mageskifte mellem St. Jørgen og Nonneseter fremgaar desuden, at dette kloster før har eiet „Hospitalsengen“ eller strækningen mellem Kg. Oskars gade og fjeldet, fra Skivebakken til Leite,³⁾ og endnu i 1497 betegnes „den slette vold“, hvor nu St. Jakobs kirkegaard er beliggende, som Nonneseters eiendom.⁴⁾ Hermed er dog ikke givet, at Nonneseter ogsaa har eiet St. Jørgens grund. Denne kunde muligens have tilhørt Allehelgens kirke, hvis grunder sees at have

¹⁾ Dombog for 1504 udg. af E. A. Thomle s. 26—28.

²⁾ Norske Magas. II 187.

³⁾ Bergens hist. Forenings Skrifter V 24—25.

⁴⁾ D. N. II no. 994. Bergens hist. Forenings Skrifter V 24—25.

strakt sig opover paaa disse kanter,¹⁾ og disse grunder blev ved kongebreve af 28. oktober 1599 og 14. mai 1600 overdraget Bergens by til fæmark.²⁾ Spørgsmaalet om den oprindelige eiendomsret til St. Jørgens grund kan for tiden ikke besvares, og svaret har heller ingen praktisk interesse for nutiden; thi der er ingen tvil om, at hospitalet selv har eiet sin egen grund fra middelalderen af. Hospitalets beliggenhed i bymarken kunde dog maaske afgive støtte for den tanke, at byen selv har havt nogen andel i dets tilblivelse.

Testamenterne giver desværre ingen oplysning om St. Jørgenhospitalets indre organisation. Det sandsynlige er jo, at det forvaltedes af en økonom ligesom Allehelgens og Katharinahospitalet; men vi er i fuldkommen uvished om, hvem der ansatte denne forvalter, og for hvem han aflagde regnskab for sin forvaltning. Testamenternes gaver er bestemte for hospitalets fattige eller syge lemmer, der til gjengæld skal bede for givernes sjæl (se bilag 2 passim). Ikke sjelden bestemmer testator, at testamentfuldbyrderne skal uddele gaven blandt lemmerne. I det hele er det givernes øiemed at forsøde tilværelsen for datidens hospitalslemmer, derimod ikke at øge stiftelsens kapitalfond. Det er tilfredsstillelsen af hospitalets daglige behov, som givernes nærmest har for øie, og i denne retning har Tyskebyrggens kjøbmænd uden tvil været de bergenske hospitalers bedste støtte.

6. Var St. Jørgen et hospital for Bergens by eller for Bergens stift?

Paa dette spørgsmaal, hvis besvarelse er denne undersøgelses kjernepunkt, giver testamenterne intet direkte svar. Og dog er svaret efter min mening ikke tvilsomt: St. Jørgen er oprettet med Bergens bys behov for øie. Hospitalets anlæg udenfor byen viser tilstrækkelig klart, at det er oprettet for at isolere de spedalske fra byens øvrige befolkning. For de spedalske i byerne gjaldt nemlig i den senere middelalder isolationstvang, hvilket i det 15. aarhundredes danske stadsretter er bleven til tvungen indlæggelse i et St. Jørgenshus. I Kjøbenhavns stadsret for 1294 § 105 heder det endnu, at „den spedalske ikke skal tvinges til at gaa ind til de spedalske, saalænge han offentlig undgaar sankvem med andre mennesker.“ Men i Christoffer af Bayerns stadsret (1443) V 36 bestemmes: „Item hwo som fanger spitaals sot uti stadhen, han schall nødhes udh at fare til Scti Jørghens hus innen then tiidh, som honum off foghet oc burgemestere forelagt wordhær; gør han thet icke, tha mue the føre honum oc hans gotz tiidh uppa hans kost oc tæring.“ Og ligesaa i kong Hans's almindelige stadsret § 112: „Ingenn spidalske folck maa bliffue udi kjøbstederne. Will denn, som spidalsk er, icke met wilge udfare aff stadenn, da maa borgemesterne lade føre denn personn paa deris kost til det neste Sancti Jørgens hospitaell med thenz godz.“³⁾ At disse bestemmelser ogsaa gjaldt i Bergen, erfarer vi af Absalon Pederssøns Kapitelsbog under 19. marts 1565:⁴⁾ „Paa thenne samme dag døde Jon, Elzebe mes-

¹⁾ Norske Magazin II 523.

²⁾ Norske Rigs-Registr. III 584, 598.

³⁾ Edv. Ehlers. Danske St. Jørgensgaarde i Middelalderen i Bibliothek for Læger 1898 s. 249 ff. Faye. Hospitaler etc. s. 43 note 1.

⁴⁾ Norske Magazin I 280.

semagers søn — — — som var spilt og tildømdet paa raadhuset, at han skulde giffue sig ind i spitalen.“ Men for de spedalske paa landsbygden gjaldt i middelalderen ingen hospitalstvang. Dette fremgaar klart nok af biskop Haakon af Bergens brev fra 1339, hvorved en spedalsk prest atsættes fra sit embede.¹⁾ Biskopen udtaler: „Da den hellige kirkes lov hverken vil eller tilsteder, at de, som falder i den plage eller sygdom, som man kalder maalaattasót (*malatus, malattus, malades*) eller spedalskhed, skulle have samvist med andre rene og friske mennesker, baade paa grund af rædsel og frygt og af den endnu vigtigere aarsag, at andre kunde faa sygdommen af dem, da er det ikke noget nyt tiltag eller nymæle (lovforandring), at folk skal undgaa den slags mennesker, men snarere byder gammel lov saavel som ny, at de mænd paa ingen maade skulle bo inde i byerne eller have noget nærmere samkvem med andre mennesker.“ Den afsatte spedalske landsprest faar derfor heller intet paabud om at drage ind i et hospital i Bergen; men biskopen lover at skaffe ham tilstrækkeligt udkomme til kost, klæder og anden hjælp, „hvad enten han vil slaa sig ned paa Voss eller i Sogn hos sine venner“.

Staar det saaledes fast, at St. Jørgens hospital her som andetsteds er oprettet med byens behov for øie, da følger allerede deraf, at byens spedalske maatte være fortrinsberettiget til optagelse i dette. Edv. Ehlers opstiller (l. c. s. 252) for Danmarks vedkommende den regel, at „i spedalskhedsasylet optoges kun borgere fra byen eller indbyggere fra det distrikt, i hvilket hospitalet havde ret til at samle almisse.“ Den sidste del af regelen finder støtte i de af Ehlers publicerede fundatser for Svendborg St. Jørgenshus fra 1486 og 1590 (l. c. s. 363 og 369), dog med den begrænsning, at de, som formaar det, skal betale indtrædelsespenge. Men, som vi senere skal erfare, er det ingen almenyldig retssats hverken i Danmark eller i Norge, at landalmuens almisseydelse til et hospital begrunder noget omhelst retskrav paa dette. Der kan i høiden blive tale om et billighedskrav, der forøvrigt sjelden gjøres gjældende.

II.

St. Jørgens overgang til et almindeligt hospital.

1. Hvad forstaaes ved et almindeligt hospital?

Dette spørgsmaals besvarelse kræver nogen indsigt i den lutherske reformations stilling til fattigpleien. Luthers program var dette: Enhver menighed er forpligtet til at forsørge sine virkelige fattige og nødlidende medlemmer, og betleri skal ikke taaes, da det er en kristen uverdigt. Dette program søgtes gennemført ved de saakaldte kastenordnungen, der var by- eller

¹⁾ D. N. III no. 198.

menighedsvedtægter angaaende forvaltningen af menighedskassen eller „den almindelige kasse“. Kasseordinantsen udgjør en fast bestanddel af de evangeliske kirkeordnante, af hvilke de vigtigste er forfattede af dr. Johan Bugenhagen, der bistod Christian III ved reformationens indførelse i Danmark, og hvis ordnante var en hovedkilde for den danske kirkeordnante.¹⁾ Til menighedens almindelige kasse blev efter de tyske ordnante henlagt alle stiftelsesmidler, der var bestemte til prestens, kirkens, skolens og de fattiges underhold og pleie, samt alle gaver og afgifter, som ydedes i disse øiemed. Kassens midler forvaltedes af et større antal diakoner, i regelen 10, der aflagde regnskab for byraadet og sognepresten. Efter kasseordinantsen for den kurhessiske by Leisnig, der i 1523 kom istand ved Luthers medvirkning,²⁾ skulde de 10 diakoner inden sin midte udvælge 2 bygningsmestere (bawhmeister), der skulde føre opsyn med alle menighedens offentlige bygninger, fra kirken og prestegaarden til hospitalet. Hospitalspleien blev nemlig en del af menighedens fattigpleie, og det blev forbudt at optage i hospitalerne andre end de virkelig trængende og syge menighedslemmer. Allerede i det 15. aarh. var hospitalsforvaltningen i flere tyske byer stillet under raadets kontrol, og efter reformationen kom den overalt under verdslig øvrigheds opsyn.³⁾

Professor Stang har i sin betænkning om St. Jørgens hospital (s. 16 ff.) gjort rede for de danske reformationsloves bestemmelser om fattig- og hospitalspleien. Disse bestemmelser er efter sit indhold, ja tildels ogsaa efter sin form, hentede fra de tyske kasseordnante. Mest upaavirket af disse er den reformatoriske grundlov, Odenserecessen af 30. oktober 1536. Den bestemmer, at alle hospitaler i riget ikke for fremtiden skal bortforlenes,⁴⁾ men at deres rente skal anvendes til de syges underhold. De „arme siuge folk“, som ikke kunde optages i hospitalerne, skulde have lov til at „bedle Guds almisse, eftersom sedvane været haver. Og derover skal intet karsk eller ført menneske, som ikke er bekrenket med nogen Guds plage eller siugdom tilstedes at trygle eller bedle Guds almisse her udi riget under deres livsstraf“. Programmet gaar ikke her saa langt som de tyske reformatorers: betleri forbydes ikke ubetinget, men kun af friske og føre personer.

Kirkeordinantsens bestemmelser om fattig- og hospitalspleien findes allerede i det udkast, der vistnok er udarbejdet af de repræsentanter for den danske og slesvigske kirke, som Christian III i 1537 havde sammenkaldt til Haderslev.⁵⁾ Udkastets forbillende er de tyske kirkeordnante. Fra disse har saavel udkastet som „den rette ordinants“ af 1539 optaget sine regler for kirke- og fattiggodsets forvaltning. Denne forvaltning er en menighedsforvaltning, besørget af to kirkeverger for kirkegodsets vedkommende. Kirkevergerne forvalter saavel kirke som prestebordsgodset, indkræver dets indtægter og uddeler dem blandt presterne samt forsvarer det i rettergang. I fattigpleiens tjeneste anvendes alle dertil henlagte stiftelsesmidler og alle gaver og almisser, der samles i de „fattige folks kiste“ eller „den menige kiste“. „De fattiges gods“ forvaltes efter udkastet af

¹⁾ Se herom Engelstoft i Nye kirkehistoriske Saml. II 1 ff.

²⁾ Richter. Die evang. Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts I 10 ff.

³⁾ Hertzogs Realencyclopædie, 2. udg. XVII 307 ff.

⁴⁾ Dette bud overtraadte kongen selv, særlig med St. Jørgens gaardene.

⁵⁾ Engelstoft l. c. s. 34 ff. Udkastet er trykt i Kirkehist. Samlinger I 55 ff.

„to diakoner“, hvortil kongens sekretær Jesper Brochman har føiet: „eller flere eftersom borgermestere og raad tykkes godt være“. Men i ordinantsen er det „herskabet“ (øvrigheden), som bestemmer diakonerne antal. Disse diakoner aflægger sit regnskab for byraadet og sognepresten og staar under deres opsyn. Ogsaa hospitalerne og deres gods forvaltes af diakonerne, som udkastet i denne forbindelse betegner med det fra Leisniger kasseordinantsen kjendte ord: byggemestere.¹⁾ Disse skal med sogneprestens og byraadets raad afgjøre, hvem der skal indlægges i hospitalerne. Hospitalsforstanderen har efter ordinantsen neppe nogen forvaltningsmyndighed eller regnskabspligt; ialfald omtales den ikke. Han og hans familie og tjenerskab skal have sit underhold ikke af hospitalet, men „af den menige kiste“. Hospitalspleien er saaledes efter kirkeordinantsen et led i kjøbstadkommunens almindelige fattigpleie.

Men hospitalspleien blev ogsaa i stor udstrækning et statsanliggende, som særlig Christian III og Frederik II tog sig meget af. Udkastet til den danske kirkeordinants tænkte sig kongens virksomhed paa dette omraade saaledes: „Hvor de til fattigpleien henlagte stiftelsesmidler findes nogetstædt at være ikke nok, da kan, hvad der fattes med kgl. mayts raad lægges til, at de fattige maa have deres ophold.“ Der er neppe tvil om, at udkastets forfattere tænkte sig, at kirke- eller klostergoods her skulde „lægges til“. Den kongelige sekretær har imidlertid overstrøget de her udhævede ord og i margen tilføiet, hvad der blev ordinantsens endelige bestemmelse: „da vil kongelige mayt lægge der mere til, som han ved Christi ord: hvad I have gjort en af mine mindste, det have I gjort mig.“ Dette kongelige løfte blev i stor udstrækning opfyldt. I alle Danmarks større kjøbstæder omorganiseres og udvides de gamle hospitaler og oprettes nye saadanne. Det er fornemmelig klostergoods og kongetiender, som anvendes i dette øiemed. Ved gavebrev af 14. mai 1536²⁾ skjænkedes Graabrødreklosteret i Helsingør til denne by som hospital. Til Kjøbenhavns Helliggeisthus, der var „et hospital at opholde fattige, saare og syge mennesker udi“, blev ved kongebrev af 10. december 1538 henlagt St. Jørgens gaard udenfor samme by, mod at Helligaands-hospitalet i den skulde pleie og underholde de spedalske folk.³⁾ Ved kongebrev af 27. oktober 1539 undes og gives Graabrødreklosteret i Odense „til et menigt hospital og sygehus i vort land Fyn, der at indlægge fattige, syge og gamle skrøbelige mennesker, som Guds almisse nødtørftige ere, saa de (sc. fattige) det skulde have, bruge og beholde kvit og fri til evig tid — — ligesom munkene det udi alle maader udi være havt have.“ Klosterkirken skjænkes derimod Odense by til sognekirke.⁴⁾ Til dette hospital blev senere henlagt mere kron- og klostergoods; det havde ret til at samle almisser over Fyn, Langeland og Taasing, og i 1572 fik det kongetienden af flere herreder, for at skolemester, 4 hørere og 30 degne skulde faa sin kost i hospitalet.⁵⁾ I gavebrevet af 1539 er det første gang jeg har stødt paa udtrykket „menigt hospital“, og her er hospitalet bestemt

¹⁾ Dette ord er ikke — som Engelstoff siger — blot en dansk oversættelse af ædiles, der skal betyde hospitalsforstandere. I. c. s. 7 note 2.

²⁾ Hofman. Fund. VII 74.

³⁾ Rørdam. Kirkelove I 24.

⁴⁾ Rørdam I 146.

⁵⁾ Rørdam I 147, 148, 150, 177, 184, 193, 219, 518; II 166.

for landet Fyn. Den næste gang dette udtryk forekommer er i kongebrev af 10. mai 1541, hvor det heder, at borgermester og raadmænd i Helsingør har berettet, at det kloster, „som vi tilforn havde givet dem til et hospital for arme, syge og saare mennesker i deres by,“ ikke er stort nok til, at de fattige kunne have rum og værelse deri; „da paa det at der kan oprettes et almindeligt hospital der i byen, have vi af synderlig gunst og naade, saa og Gud almægtigste til lov og ære og de fattige og syge mennesker i foreskrevne Helsingør til gavn undt og givet vort og kronens kloster, Jomfru Marie kloster sammesteds, med dets tilliggelser at beholde til et almindeligt hospital der i Helsingør til evig tid, til at lægge fattige, syge og saare mennesker udi,“ hvortil desuden henlægges det vakante altergods i kirken.¹⁾ Her oprettes altsaa et almindeligt hospital for byen. Den 29. oktober 1541 stadfæstes en fundats, udarbejdet af 3 adelsmænd efter kgl. befaling samt biskop, kapitel, borgermestere og raad i Viborg hvorved Graabrødreklosteret i denne by omdannes til et hospital, som senere (1546) betegnes som almindeligt, og hvortil kapitlet og byen har henlagt gods til de syges ophold.²⁾ Den 12. novbr. 1541 omdannes Sortebrødrekloster i Aarhus til et evigt almindeligt hospital for Aarhus, Randers, Horsens og andre omliggende herreder og landsbyer, hvortil helliggeisthusene og hospitalerne i Randers og Horsens med deres gods henlægges.

Af disse kongebreve lader sig ikke udlede nogen bestemt regel angaaende de almindelige hospitalers distrikt: det kan være oprettet for en enkelt by (Helsingør), for et stift (Fyn) og for et nærmere begrænset omraade (Aarhus, Randers og Horsens med omliggende herreder og landsbyer). Alt kommer an paa fundatsen. Prædikaten „almindelig“ kan vistnok referere sig til hospitalspleiens karakter af almindelig fattig- og sygepleie, altsaa ikke begrænset til en bestemt sygdom f. ex. spedalskhed. Denne opfatning finder støtte i Riberartiklerne 19, hvor „Sanct Jørgens gaarde og andre smaa hospitaler, som ere funderet til spedalse folk“ modsættes „de store almindelige hospitaler i hvert land eller stift“. ³⁾ Men efter den nøieste prøvelse af kilderne maa jeg dog som min personlige opfatning udtale, at prædikaten „almindelig“ egentlig refererer sig til hospitalets egenskab af offentlig anstalt, der er funderet og udstyret ved en kongelig anordning og ved offentlige midler. Denne opfatning finder en ubetinget støtte i en bestemmelse, vedtagen paa nationalsynoden i Antvorskov 24. oktober 1546, hvor det i artikelen De hospitalibus heder: „Det skal ikke være tilladt nogen forstander i noget hospital at rejcere en lidende, som nødvendig trænger statens almisse (ægrotum reipublicae eleemosyna necessario indigentem), naar procuratores (diakonerne) med samtykke af ordets tjenere og byraadet har givet ham adgang, saa længe stiftelsen har en ledig plads for den lidende.“⁴⁾

Riberartiklerne af 4. mai 1542 ændrer eller kanske rettere udfylder kirkeordinantsens bestemmelser om hospitaler, der for fremtiden alene skal være almindelige, idet spedalskhospitalerne skal incorporeres i de store almindelige hospitaler. Disses formue skal forvaltes af forstanderne,

¹⁾ Rørdam I 179.

²⁾ Rørdam I 189, 263.

³⁾ Rørdam I 204.

⁴⁾ Rørdam I 259.

der skal have sit underhold af hospitalet, ikke af „de fattiges kiste“, og aflægge regnskab for stiftsøvrigheden og kjøbstadens sogneprester og kapitel, om saadant findes; men indlæggelsen skal fremdeles ske med byraadets og sogneprestens raad og samtykke (§ 21). Disse regler har, saavidt vi kan erfare, ogsaa været fulgte i Norge og blev optagne i den norske kirkeordnantes af 1607; dog med den tilføjelse, at ogsaa superintendentens samtykke udkræves til indlæggelsen, derimod ikke lensmandens.

Efter Riberartiklernes udgivelse fortsattes oprettelsen, omordningen og udvidelsen af de almindelige hospitaler i Danmark. Det alm. hosp. i Ribe faar 1547 vikariegods (Rørdam I 272). Samme aar faar Duebrødre hospital i Roskilde ny fundats, men først i 1570 forenes dette med Helliggeist og Spedalskbyerghus sammesteds til en stiftelse, der skal underholde fattige, skoledisciple og lærere (Rørdam I 275, II 145). Riberartiklernes paabud om St. Jørgensgaardenes incorporation i de alm. hosp. gennemførtes 1549 i Aarhus i Skaane (Rørdam I 290), medens St. Jørgens hosp. paa Bornholm 1551 (Rørdam II 17) og Kallundborg 1592 (sst. s. 497) bortforlenes, og først i 1631 blir St. Jørgensgaardene udenfor Kallundborg og Ringsted henlagt til Vartou alm. hosp. udenfor Kjøbenhavn, som til gjengjæld skal underholde 6 fattige fra Kallundborg by og len (Rørdam II 197, 199). I 1558 og 1560 blev Randers og Horsens hospitaler, hvis gods var henlagt til Aarhus alm. hosp., atter restituerede og fik sit gods igjen, medens Aarhus hosp. fik erstatning af kongen for sit tab (Rørdam I 547, II 47, 73, 121). I Christian III's sidste aar og end mere under Frederik II blir det almindelige, at kathedralskolernes lærere og fattige disciple faar sit underhold i de almindelige hospitaler, som i den anledning tillægges kongetiender fra et større eller mindre distrikt.¹⁾

Afgjørende regler om de almindelige hospitalers stedlige virkekreds findes ikke i kongebrevene; meget ofte synes de at være lens- eller stiftshospitaler, men om der var nogen forskjel i vilkaarene for indlemmelsen af landets og byens fattiglemmer, kan jeg ikke oplyse. Det fremgaar tydelig nok af de kongelige stiftelsesbreve, at det ikke er lenet, stiftet eller byen, der er subjekt for hospitalets rettigheder; den egentlige retshaver er i det 16. som i det 15. aarhundrede „de fattige udi hospitalet“, der i fundatsen for Odense hospital sidestilles med munkenes konvent,²⁾ og som i Horsens hospital skal udøve patronatsretten til den incorporerede Torsted kirke (Rørdam II 121). Men da det laa i bispens, sogneprestens og byraadets magt at bestemme, hvem der skulde optages, maa vi gaa ud fra, at byens fattige blev foretrukne for landets. At et landdistrikts almisseydelse til et alm. hosp. medførte en ret til at faa distriktets fattige syge forpleiede i samme, var, som foran anført, ingen undtagelsesfri regel. Det alm. byhospital i Helsingør havde sit almisse- og tiendedistrikt i Skaane, men var kun et hospital for byen; og da Skaane ved Roskildefreden skiltes fra Danmark, fik Helsingør hospital i 1661 ret til at oppebære tavlepenge af alle Danmarks og Norges kirker, hvormed selvfølgelig ikke fulgte noget retskrav paa hospitalet fra de danske og norske landsmenigheders side. Nei, almisseydelsen til et hospital opfatte-

¹⁾ Se Rørdam I 488 (1555), II 145 (1570), 387 (1585), 393 (1585) og flere steder.

²⁾ Rørdam I 146 (se foran).

des i det 16. aarh. som en Gud velbehagelig gjerning, der ikke i almindelighed begrundede noget retskrav paa den anstalt, som modtog almissen.

I nyere tid ansees de alm. hospitaler i Danmark som „stiftshospitaler“. Se R. Th. Oppermann. Den danske Rets Bestemmelser om Stiftelser s. 116.

2. Norges almindelige hospitaler.¹⁾

Christian III's hospitalspolitik strakte sig ogsaa til de norske byer. Under 21. november 1538 udgik et reskript til borgermester og raadmænd i Oslo, at de maa tage Graabrødrekloster sammesteds at gjøre til byens hospital og lægge dertil den rente, som ligger til det audet hospital (nl. Laurentii) til de syges ophold;²⁾ og borgerne skulde skikke to til, som kunne forestaa samme hospital, saa det maa gaa for sig og deraf gjøre aarlig rede og regnskab.³⁾ Til „de fattiges underholdning“ i samme hospital henlagdes ved kgbr. 14. aug. 1546 Guds legems alter i St. Halvards kirke⁴⁾ og ved kgbr. 24. juni 1547 St. Stefans og St. Jørgens hospitalsgods i Tunsberg.⁵⁾ Den 21. august 1550 henlægger kongen dertil en hestehage, sagmølle og avlsgaard, „paa det vort almindelige hospital udi vor Kjøbsted Oslo saa møget des bedre kand blive ved magt og de fattige, saare og siuge mennesker udi for.^{ne} hospital kunde fange deres underholdning.“⁶⁾ I 1567 satte de svenske ild paa hospitalet, som i 1580 blev befalet gjenopbygget paa kongens bekostning. Hospitalets regnskab for 1556⁷⁾ viser, at dets tjenere drog paa „tiggeri“ baade i byen og paa landsbygden, og at bondelodden af tienden i Gudbrandsdalen sendtes til hospitalet. Regnskabets giver dog ingen oplysning om lemmers optagelse eller hvorfra disse skriver sig. Men hospitalet var jo skjænket Oslo borgere, og dets ældste bevarede fundats af 12. juni 1654⁸⁾ § 7 bestemmer: „Naar nogen af de indlagde lemmer ved døden afgaar, da maa der ikke indtages nogen for vild eller venskab, men de som befindes at have fremdraget deres liv og levnet kristeligen, erligen og vel derudi vor kjøbsted Opslo og udi Christiania, tilmed skattet og skyldet til os og byen, som er bleven forarmede og befindes nødtørftige hospitalslemmer, disse fremfor alle andre skulle med superintendentens, borgermesterens og sogneprestens consens og samtykke der indigjen beskikkes og til livs ophold forundes.“ Men desuden tillader § 9, at folk kan lade sig „indkjøbe at have sin livsføde og ophold udi dette vort hospital“, men paa den betingelse, at vedkommende strax skal levere forstanderen „saa mange rede penge, at han af renten kan leve, eller det verd, som med hannem er accorderet vorden, hvilke penge strax hos visse (o: sikre) folk skal settes paa rente mod nøiagtig pant eller og kjøbes derfor jordegods, og da har den samme person at nyde den traktament og tjeneste som de andre hospitalslemmer, uden saa er, at han

¹⁾ Se herom Dr. L. Faye. Hospitaler og milde Stiftelser i Norge i Middelalderen. Aftryk fra Norsk Magazin for Lægevidenskab XII bind. (1882).

²⁾ Norske Rigs-Registranter I 55.

³⁾ l. c. I 55 note 2.

⁴⁾ R.-Reg. I 88.

⁵⁾ R.-Reg. I 96.

⁶⁾ D. N. II no. 1153.

⁷⁾ Universitetsbibliothekets manuskript 364 fol.

⁸⁾ Afskrift i forstander Stubs indberetning af 1701 (Rigsarkivet: Kancelliet, Kjøbstæder, pakke 12 a).

eragtes at maa have sit brød hos forstanderen.“ Hvad her omhandles, er intet andet end et almindeligt livrentekjøb eller proventkjøb, som det kaldes i middelalderen, en forretning, som var de større geistlige stiftelsers¹⁾ specialitet i ældre tider baade her og andensteds. Den norske kirkeordinants af 1607 forbød hospitalernes proventsalg, „uden det befindes at skee med hospitalens store fordel.“ Proventfolkene er ikke almisselemmer, og i Oslo hospital kunde de betinge sig samme pleie som forstanderen. Proventsalg er her en forretning, som hospitalet skal have fordel af.

Efter den norske kirkeordinants's paabud udarbejdedes der i begyndelsen af det 17. aarhundrede nye fundatser for de almindelige hospitaler i Norge, saaledes under 14. september 1612 for Stavanger hospital, af biskoppen og kapitlet i overvær lensherren og byens borgermester. Dette hospital var i 1270-aarene oprettet af biskoppen og doteret af ham og kong Magnus. Der i skulde indlægges „de fattige mænd, som blev syge i byen for der at oppebie enten bedring eller bane heller end at blive baarne syge eller næsten døde gaardene i mellem, som før var gjort“. ²⁾ Fredrik II. henlagde dertil bondelodden af tienden i stiftet „til de fattiges underholdning paa hospitalet i Stavanger og til vedtørvende, fattige skolebørn sammesteds“, hvilket senere blev ombyttet med det saakaldte degnespand. ³⁾ Fundatsen af 1612 giver hospitalet ret til at samle almisse over stiftet, men intet oplyses, om landsfolk deri kunde optages. Dette er ikke sandsynligt; thi hospitalets 10 medlemmer underholdes nu af Stavanger bys fattigvæsen, under hvis bestyrelse det siden 1814 har staaet. Lenets almisseydelse har saaledes her ikke medført nogen ret til at faa landsfolk optagne i hospitalet. ⁴⁾

Trondhjems almindelige hospital fik sin fundats den 24. november 1612, ⁵⁾ udarbejdet af stiftsdirektionen og byraadet. Det skal have 2 stuer: en for besmittede (spedalske) og en for andre syge. Ingen fremmede betlere eller landstrygere skal deri optages: thi efter reformatsen af 1588 og kgl. befaling af 27. oktober 1588 skal hvert prestegjæld føde sine betlere. Landsfolk kan optages i hospitalet, men alene mod vederlag, der skal udredes enten af dem selv, deres slægt eller af prestegjældets almue „efter gammel sædvane“. Hjælpen oppebæres af sognepresten, som derom i tide bør paamiude almuen, og naar samme hjælp er udfordret, skal sognepresten forskikke den til hospitalets forstandere, og den sjuge, naar nogen sted ledig bliver, siden at indannammes.“ (Fund. I 1—6). Fund. I 7 udtaler: „De i Nordlandene, som føre deres almisse til Bergen om sommeren og intet deraf kommer hospitalet i Trondhjem til gode, er og billigt, at de med deres almisse og hjælp føre deres sjuge med derhen, at Trondhjems hospital ikke skal betynges af dennem, som saa ganske ere utaknemmelige.“ Hospitalet har siden været et fælleshospital for byen og de to amter. Men i 1811 blev belægget for landslemmer begrænset til 5 mænd og 16 kvinder. ⁶⁾ Hvorvidt byens fattige medlemmer nu eller tidligere optoges uden vederlag, fremgaar ikke med tilstrækkelig klarhed af de mig tilgængelige kilder.

1) Proventfolk optoges i bispegaardene, kapitlernes kommune, klostrene, hospitalerne, ja endog i presteagaardene.

2) D. N. X. no. 4.

3) Norske stiftelser III. 556 ff.

4) Norske stiftelser III 557.

5) Rigsarkivet: Kancelliet, Kjøbstæder pakke 12 b.

6) Faye I. c. 30

Ved siden af det almindelige hospital blev St. Jørgens gaard i Trondhjem byens fattighus, hvori kun fattige borgere og borgersker optoges.¹⁾ Men ikke destomindre oppebar dette hospital halvdelen af de i stiftet indsamlede almisser og skriftepenge.

8. St. Jørgen som almindeligt hospital.

Ved kongebrev af 24. april 1545 blev „Sancti Jørgens gaard med hus og bygning i længden og bredden, gaardsrum og alt andet, som det nu forefunden og begreben er“ — „med al tilliggelse, gods, rente og rettighed“ bestemt til at „være og forblive til et almindeligt hospital i fornævnte Bergen til evig tid, som de fattige, saare og syge mennesker kunde og skulle have deres værelse, vaaning og ophold udi.“ Dertil henlægges „Selje kloster med al sin eiendom, gods, rente og rettighed og al sin tilliggelse, intet undtaget,“ hvilket herefter til evig tid „maa og skal — være og høre til samme St. Jørgens hospital for evig eiendom“. Forstanderen skal ansættes af lensmanden paa Bergenhus og biskopen i Bergens stift, og borgermestere og raad i fornævnte Bergen. Ingen skal deri indtages „uden de, som syge, arme og urørendes mennesker ere, og med superintendents, borgermesteres og raads vilje indtagne, saa de kjende dennem at være saadanne Guds mennesker, at de almisse vedtørfelige ere.“ Endelig bestemmes, at „de fattige“ skal arve forstanderen.²⁾

Overgangen til almindeligt hospital betegner her som andetsteds overgang til en af kongen organiseret og doteret pleiestiftelse for „fattige, saare og syge mennesker“. Om hospitalets stedlige virkekreds siger fundatsen intet andet end, at det er oprettet „til nytte, gavn og underholdning“ for „de fattige, saare og syge mennesker udi Sancti Jørgens hospital i vor kjøbstad Bergen, i vort land Norge“. Dotationen gjælder saaledes „de fattige i St. Jørgen“, men der siges intet om, hvorfra de fattige skal komme. De senere kongebreve, hvorved St. Jørgen faar Halnø klostres messeklæder og kalk (18. jan. 1557) og inventarium (10. juni 1572), eller gaarden Torstenes (12. januar 1574), udtaler sig ikke mere bestemt: overalt er donataren- „vort almindelige hospital udi vor kjøbsted Bergen“, „de fattige udi hospitalet i vor kjøbsted Bergen“ eller „hospitalet der sammesteds“, der bestyres af „de fattiges forstandere“,³⁾ hvilket vel maa være diakonerne efter kirkeordinantsen af 1539. Af stor vigtighed er da her et kongebrev af 6. mai 1574 (Rigs-Reg. II 110), som ifølge Hillbrandt Meyers afskrift er af 4. mai 1574, og hvori det heder, „at de fattige udi vort almindelige hospital udi vor kjøbstad Bergen maa blive forskaaet for hvis grundeleie, som ganger af det hus og gaardsrum nedenfor domkirken sammesteds, indenfor det hus,⁴⁾ som Rasmus snedker nu ibor og bruger, og ikke med jordskyld deraf at besværes til degnedømmet eller andre at udgive, til saalænge vi anderledes tilsigendes vorder.“⁵⁾

¹⁾ Norske Stiftelser I 33; III 752.

²⁾ Stang l. c. s. 45.

³⁾ Rigs-Reg. I 214. II 38, 80.

⁴⁾ indenfor det hus udeladt i Rigs-Reg.

⁵⁾ Norske Mag. III 653.

Den 15. april s. a. udsteder forstanderen for Allehelgens, til degnedømmet henlagte, gods i Bergen, et brev, hvori han for sin forleningstid frafalder ethvert krav paa grundleie af det samme hus og gaardsrum til fordel for „de fattige og husarme udi Bergen“.¹⁾ Heraf synes det nu til evidens at fremgaa, at St. Jørgen er indgaaet som et led i Bergens kommunale fattigpleie. Imidlertid har Hillbrandt Meyer og efter ham Nicolaysen og Stang henført disse breve ikke til St. Jørgen, men til De søfarendes fattighus. Ja, Hillbrandt Meyer udtaler, at af disse breve bestyrkes, „at det almindelige hospital siden i eftertiden er bleven forvandlet til en stiftelse for de søfarende fattige, og det just til den samme, som jeg i nærværende kapitel vil beskrive.“²⁾ Det maa vel være til disse dokumenter Nicolaysen støtter sig, naar han i Norske Stiftelser III 613 udtaler, at De søfarendes fattighus var „oprindelig ligesaa meget et syge- som et fattighus, hvorfor det i længere tid kaldtes snart det nye armehus (skal vel være almissehus, se nedenfor), snart det nye sygehus og snart det almindelige hospital imodspætning til St. Jørgen for spedalske.“ Denne opfatning søger vel ogsaa støtte i Absalon Pederssøns beretning om De søfarendes fattighus's tilblivelse. I hans Kapitelsbog fortælles under 22. august 1570, at lagmanden Chrisoffer Nilssøn af Stavanger i mandebod for Peter Adrianssøn af Trondhjem³⁾ skulde betale dennes arvinger 800 daler. „Af de 400 skal byggis it almissehuus udi Bergen, af det andet 400 it udi Tronhiem.“⁴⁾ Under 11. juni 1571 berettes sammesteds: „Lode raadet bygge et almissehus udi den hage, som hør domkirken til, dog de give grundleie til Allehelgen, der som nu klokkeren bor og organisten tilforen; og de hus, som der paa stod, kjøbte mester Geble af lille Jens Smed for capitels pening og gav dem udi testamente til personerne, som tjene udi domkirken, hvilke hus m. Tomes Smit, da kirkeverie og nu raadmand, lod nedfalle af forsømmelse oc vanrycht; og der cannickerne havde afbrudt communet, som stod paa den tuft, som m. Absalon nu bor til gaden, flytte de det bedste deraf paa den neste grund udenfor, der nu Gutorm klokke udi bor, og gave det siden til domkirken til kirkens tienere. Og der lagmanden i Stavanger, Christofer Nilssøn, havde sig forligt med Adrian falkefengers børn, hvis broder Peter Christofer ihjelslog, lovede han dem 800 daler; de 400 daler skal blive udi denne by og deraf skulle bygges et almissehus; for de andre 400 kal bygges et andet udi Trondhjem.“⁵⁾ Saa bygde de paa denne dag en stue med stadsligt timber; skal bønderne have for timber, opseting og opbygning 45 daler.“⁶⁾

I denne beretning antydes ikke med et ord, at det nye almissehus's tomt har noget at gjøre med „det hus og gaardsrum nedenfor domkirken — indenfor det hus, som Rasmus snedker nu ibor og bruger“, der ved Henrik Holks gavebrev af 15. april 1574 skjenkes „de fattige og husarme udi Bergen“, og som ved kongebrevet af 6. mai s. a. forundes grundleiefrit „de fattige udi vort almindelige hospital udi vor kjøbstad Bergen“. Da Rasmus snedker boede i domkirkens sogn i december 1570,⁶⁾ er det ikke sandsynlig, at han i 1574 skulde være flyttet, og almisse-

¹⁾ Norske Mag. III 653.

²⁾ Jfr. Herredags Dombog 1597 s. 86.

³⁾ Norske Magasin I 380.

⁴⁾ Meddelelsen er ikke korrekt for Trondhjems vedkommende, se Dombog 1597 s. 86.

⁵⁾ Norske Mag. I 726 f. jfr. 403.

⁶⁾ Norske Mag. I 390.

sehusets tomt vilde da visselig været sat i relation til hans bopæl, om den havde havt saadan relation: men almissehuset blev lagt „i den hage, hvor klokkeren bor“. ¹⁾ Af de foreliggende oplysninger lader det sig saaledes ikke bevise, at der i gavebrevene af 15. april og 6. mai 1574 sigtes til De søfarendes fattighus. Og endnu mindre lader det sig bevise, at kongebrevet af 6. mai kalder dette „det almindelige hospital“ i Bergen. St. Jørgen og intet andet er Bergens almindelige hospital. Ud fra dette ubestridelige faktum falder gennem de to gavebreve fra 1574 et klart lys over St. Jørgens forhold til Bergens by. Forholdet mellem de to breve er klarligen det, at kongebrevet af 6. mai er en stadfæstelse af Henrik Holks gavebrev af 15. april. Men nu er donatoren efter Henrik Holks brev „de fattige og husarme udi Bergen“, og efter kongebrevet af 6. mai „de fattige udi vort almindelige hospital (o: St. Jørgen) udi vor kjøbstad Bergen“. Klarere kan det ikke siges, at St. Jørgen i det 16. aarhundrede er et led i, ja hovedorganet for Bergens bys fattigpleie.

Rigtigheden af denne betragtning bestyrkes yderligere ved et andragende til kongen fra Bergens borgermestere og raadmænd, som blev besvaret i kongens aabne brev af 7. mai 1577, og hvor det heder, at „eftersom os elskelige borgermestere og raadmænd udi vor kjøbstad Bergen have underdanigst givet os tilkjende, hvorledes der til deres by komme mange vanføre og syge mennesker, som ikke kunne være om at fortjene deres brød, og at den rente, som høibaarne fyrste, vor kjære herr fader, salig og høilovlig ihukommelse, har funderet og lagt til hospitalet der udi byen, ikke kan forslaa til flere at underholde end alene nogle faa, som med spedalsk sygdom ere beladne, hvorfor borgermestere og raadmænd der sammesteds berette at have med andre godt folkes hjælp ladet bygge et hus ved domkirken, som saadanne fattige syge, og udlevede folk kunne være udi; og efterdi de paa de fattiges vegne beklage, at de fattige ingen indkomst eller underholdning have, uden aleneste hvis almisse godt folk dertil vil give; da paa det forskrevne de fattige saa meget desbedre kunne med underholdning forsørge“, har kongen bevilget, at kronens part af tienden af Viks sogn med sine annexer Hopperstad, Haug, Qvam, Arnefjord og Østreims sogne „maa herefter aarligen oppeberges til forskrevne de fattiges og syges underholdnings behov udi forskrevne sygehus“, dog under lensmandens og borgermesteres og raadmænds opseende, at det forvendes de fattige til bedste og til intet andet.“ ²⁾ Dette kongebrev viser for det første, at Bergens byraad og det kongelige kancelli gaar ud fra, at byens almindelige hospital (St. Jørgen) skulde komme byens fattig- og sygepleie til gode; men da det kun strækker til til de spedalskes pleie, har byens magistrat med godt folks hjælp faaet istand et nyt sygehus (De søfarendes fattighus). Dernæst viser det uholdbarheden af Hillbrandt Meyers og Nicolaysens opfatning, der henfører kongebrevet af 6. mai 1574 til dette nye sygehus, om hvis indretning Bergens magistrat først i 1577 har givet indberetning til kongen. Det er mig ogsaa ufatteligt, at professor Stang kan udtale (l. c. s. 22), at der „ingen afgjørende vægt kan lægges paa en saadan leilighedsvis omtale af hospitalet“. Jo, naar denne „leilighedsvis omtale“ skriver sig fra Bergens byraad, da maa omtalen betragtes som en førsterangs kilde til kundskab om St. Jørgens virksomhed i det

¹⁾ Daauden viser fundatsen af 1617 og 1654, at ogsaa St. Jørgen indtog grundleie.

²⁾ Rigs-Reg. II 215. I Fredrik II's konfirmation af 24. august 1648 heder det, at disse tiender er givne „til Bergens hospital“, hvilket ikke staar i selve brevet, og er uenigtigt. Rigs-Reg. IX 73.

16. aarhundredes sidste halvdel. Men deri har professor Stang fuldkommen ret, at kongebrevet af 6. mai 1577 aldeles ikke kan bruges som bevis for, at St. Jørgen ikke retsgyldig kunde anvendes til andet end spedalske spleie. Det beviser netop, at hospitalet efter byraadets og kongens opfatning egentlig skulde være anvendt i den almindelige fattig- og sygepleies tjeneste, men at dets midler kun strækker til for spedalskes pleie.

Vor undersøgelse giver da det sikre resultat, at St. Jørgen efter fundatsen af 1545 baade i Bergen og i kancelliet er bleven betragtet som et almindeligt hospital for Bergens by, ganske som Oslo, Stavanger og Helsingørs hospitaler. Og anderledes kunde ikke ordene: „skal herefter med al tilliggelse, gods, rente og rettighed være og forblive til et almindeligt hospital i fornævnte Bergen til evig tid,“ opfattes; thi naar et almindeligt hospital var bestemt til at være et stifts- eller lens hospital, saa siges dette med rene ord i det kongelige stiftelsesbrev: saaledes kaldes Odense hospital „et menigt hospital og sygehus i vort land Fyn“, og Aarhus hospital skal komme kjøbstæderne Aarhus, Randers, Horsens og andre omliggende herreder og landsbyers fattige og syge tilgode. Det er da fuldkommen korrekt, naar det gamle rids over Bergen fra 1580, der ledsager Yngvar Nielsens Bergen, betegner St. Jørgen som byens hospital (Der Statt hospital).

4. St. Jørgens forhold til byen i det 17. og 18. aarhundrede.

Den norske kirkeordinants paabud om at udarbejde fundatser for hospitalerne „efter indkomstens og stedsens leilighed“ blev for „det almindelige hospital i Bergen“s vedkommende først efterkommet i 1617, da „lensherren, de geistlige (o: biskop og kapitel) og borgermestere og raad udarbejdede en fundats paa kgl. mayts naadige og gode behag.“¹⁾ Fundatsens forfattere kalder sig hospitalets „rette inspektore efter ordinantsens lydelse“. Fundatsen er affattet i ordinantsens aand, ja ofte med dens ord. Den bestemmer (3—1), at „udi hospitalet skal indlægges ei aleneste de, som det storligen behøve og ere af superintendenten, borgermester og raad med sognepræstens conssens approberede og samtykte at maa komme derind, men ogsaa rette spedalske folk, saa mange der bliver lovlig, det er efter ordinantsens lydelse, samtykte i, hvilke dog skulde have deres særlige hus (eller stue) noget ude fra det store hospital opbyggt, udi hvilket de skulde indlægges“ etc. efter ordinantsens ord. Hospitalet skal med andre ord principalt virke i den almindelige fattig- og sygepleies tjeneste, men dernæst ogsaa i spedalskpleiens. Fundatsen hentyder ikke med et ord til, at hospitalet skal staa aabent for landdistrikterne. At saa ikke har været tiltælde, fremgaar klart nok af kongens aabne brev af 22. september 1651,²⁾ hvorved der gives stadfæstelse paa lensmanden Ove Bjelkes overenskomst med lenets almue. Det heder her, at Ove Bjelke „har ladet andrage og begjære, at fordi udi det hospital, som i vor kjøbstad Bergen til de spedalske der sammesteds at underholde funderet er, allerede saadan en mængde af de spedalske skal være indkomne, at hospitalens ringe forraad og indkomst ikke skal kunne tilstrække dennem at underholde, meget mindre, om nogen spedalsk fra landsbyen, under forskrevne Bergenhus len

¹⁾ Trykt hos Stang l. c. s. 46 ff.

²⁾ Norske stiftelser I 96 ff. Rigs-Reg., X 280—86. Jfr. Stang s. 25 ff.

liggendes, blev indskikket, der da at kunne blive indannammet, uden saa skede, at almuen sammesteds dennem med nødvendig underholdning forhjælper, hvortil ogsaa almuen sig godvillig har erbødet“ paa nærmere i brevet angivne vilkaar. Lensherren har, foruden en aarlig afgift af 3 skilling fra hver mand, krævet, at der med hver syg indgives 36 rdlr. at betales med 18 rdlr. aarlig i to aar, dog saa, at sidste aars termin falder bort, hvis den syge dør i løbet af det første aar. Disse 36 rdlr. skal betales af den syge selv eller hans slægt; men hvis disse ikke formaar det, lover almuen i de fleste prestegjæld at udrede denne udgift. Men almuen i Søndfjord og Ytre Sogn sætter det vilkaar, at „deres spedalske i hospitalet maatte blive annammet og underholdet, og ikke blive dennem hjemskikket igjen paa hænderne, som tilforn skal være skeet.“ Baade aflensherrens udtalelser og af bøndernes kontraktstilbud fremgaar det saaledes med fuldstændig sikkerhed, at indtil 1651 er der i St. Jørgen alene optaget spedalske fra byen, og at landdistrikterne først ved overenskomsterne af 1649—1650 erhverver ret til at faa sine spedalske lemmer forpleiede sammesteds. Som vi senere skal se, blev byens fattige spedalske uden vederlag optagne i hospitalet.

Den eneste udtalelse, som kunde synes at stride mod den her hævdede opfatning, er den, som findes i et kongebrev af 25. mai 1639, citeret hos Stang s. 24. Men ogsaa her siges rent ud, at hospitalet ikke kan modtage „de mange spedalske, som findes udi lenet“, om det end efter brevets udtryksmaade skulde gjøre det, hvis det dertil havde forraad eller nogen godvillig vilde komme det til hjælp. Men, som vi har seet, maatte landalmuen selv kjøbe sig adgang til hospitalet.

Overenskomsten med almuen af 1651 og den deraf flydende forpligtelse til at pleie lenets spedalske medførte nødvendigheden af fundatsens revision, og hospitalet fik derfor en ny fundats af 23. mai 1654, udstedt af lensmanden, biskopen, kapitlet, borgermestere og raad. Ifølge denne (kap. 3 § 1) er der i hospitalet 23 friske og 29 spedalske, som skal forblive der til deres død. § 2: „Derforuden skal indtages saa mange spedalske folk, som fra landet komme og have efter vedtægten med sig 18 rigsdaler for hver aar udi tvende aars tid, som forstanderen skal til regnskab føre; dersom de leve over den tid, da skal de den øvrige tid tilligemed de andre fødes af husets indkomst. Dør nogen af dennem i det første aar, da skal det sidste aars 18 rigsdaler komme hospitalet og de overlevende tilgode.“ § 3: „Og ellers skal og maa vel indtages efter tidens leilighed og hospitalens forraad dennem, som det storligen behøve og dertil blive af slotsherren, superintendenten, borgermestere og raad samt sognepresten efter ordinantsen samtykt.“

Det vilde unægtelig havt sin store interesse, om man kunde bragt paa det rene, hvorvidt hospitalets friske lemmer baade før og efter 1654 udelukkende var fra byen, eller om ogsaa landsfolk fik adgang. Men herom foreligger desværre ingen oplysninger. Dog maa vi, efter hvad der ovenfor er oplyst, være berettiget til at gaa ud fra, at forsaavidt de friske lemmer var virkelige almisselemmer, har de alene været fra byen. I det 18. aarhundrede er imidlertid friskestuens belæg ikke almisselemmer i egentlig fortand, men proventfolk. Efter hvad professor Stang oplyser (s. 30) betalte de friske for sin optagelse regelmæssig 50 rdlr. en gang for alle, og efter 1742 snart 40, snart 150 og en enkelt gang (1782) endog 250 rdlr. (se Stang s. 31). I 1759 andrager en brystsyg mand 53 aar gl. med sin 63-aarige hustru at maatte optages for 200 rdlr. (bilag 26 a). I anledning af denne ansøgning oplyser magistraten i sin erklæring af 10. mai 1759 (bilag 26 b),

„at det ved revisionen af hospitalets regnskaber udfindes, at de som indlemmes i den saakaldede friskestue, endskiønt de har anmeldt sig 60 aar, oftest henlever 18 à 20 aar og derover, da derimod de syge hospitalets lemmer, som stiftelsen for er oprettet, ej lever over 2, 3, høist 5 à 6 aar. Naar nu de fleste i friskestuen oplever 18 aar og allene beregnes deres ugentlige penger, som de af huset nyder, er det aarlig 16 rdlr., gjør i 6 aar 96 rdlr., udi 18 aar 288 rdlr., ja med præsteoffer etc. er det over 300 rdlr., foruden brændevad, som og enhver maa have til kogning, vask med videre, ubemeldt frit huus og varme; altsaa da fortæret af huusets indkomster mere, end de har givet, over 200 rdlr. pro persona; sjelden findes der ved dødsfald noget efter dem huset tilgode.“ Det indstilles derfor, at der foreløbig ikke indtages flere medlemmer i den friske stue, og at intet saadant lem optages under 60 aar og ikke under 2 à 300 rdlr. pro persona. De som er yngre end 60 aar og yder 100 rdlr. pro persona kunde nok optages og nyde frit hus og varme, naar plads er ledig, men ingen ugepenge eller noget andet. „Hvis det ikke skeer, vilde ufeilbar den friske stues lemmer med tiden fortære det øvrige af hospitalets paa rente udestaaende kapitaler og indkomster, som dog allernaadigst og høypri seligt er stiftet til hospitalets syge lemmers nøtte.“ Paa dokumentet er noteret: „Herpaa kom ej noget svar fra directionen (o: stiftamtmand og biskop), men er, som — — Ole Philips copiememorial, som ej kom til inspectionens erklæring, viser, at denne forestilling ej er agted.“ Dette fremgaar ogsaa af de oplysninger, som findes hos Stang (s. 31 ff.), hvorefter dog erfares, at 200 rdlr. er anseet som normaltaxt for de friske lemmers optagelse, hvilken sum i 1820-aarene er omsat til 160 spdrlr.; fra 1832 ophørte hospitalet at indtage disse proventfolk (Stang s. 34).

Af magistratens erklæring kan man se, at St. Jørgen den gang opfattedes som en kgl. stiftelse for spedalske. Ved reskript af 14. juli 1736 var det paabudt, at ogsaa vanvittige skulde optages i hovedhospitalet (bilag 5); men dette blev væsentlig et papirbud. Da spedalsk-heden stadig tiltog, blev det tildels umuligt for det enkelte prestegjæld at udrede de paabudne 36 rdlr. for sine fattige spedalske. Reskr. af 24. januar 1738 tillod derfor, at disse penge skulde indsamles ved bækken for kirkedørene i Bergens by og Bergenhus amt (bilag 6 og 7), og ved reskr. af 23. august 1745 og 6. december 1748 blev det bestemt, at omkostningerne skulde udlignes paa amtet. (Bil. 8 og 9).

Da jeg opsætter behandlingen af spørgsmaalet om Bergens byes adgang til at faa sine fattige lemmer vederlagsfrit indlagt paa St. Jørgen til afsnit III, vil jeg her til slutning give nogle oplysninger om Bergens magistrats indflydelse paa hospitalets forvaltning.

Efter den norske kirkeordinants skulde magistraten i forening med lensmanden, biskoppen og kapitlet kontrollere forstanderen og bestemme, hvem der skulde optages i hospitalet. Disse maa ogsaa have ansat forstanderen. Imidlertid faar befalingsmanden paa Bergenhus, Jens Juel, under 11. marts 1629 en kgl. ordre til at befordre en udlevet kaptein til forstander og toged for hospitalet i Bergen. Det er vistnok dette usedvanlige skridt, der foranlediger Bergens magistrat til at indgive til herredagen i 1631 et andragende om, „at slotsherren med dem, ligesom tilforn havde været sedvanligt, maatte forordne vederhæftige borgere til hospitalsforstandere.“ Hertil svarede herredagskommissarierne kun, „at lensherren maatte rette sig efter ordinantsen og hospitalets fundats og have indseende med, at saadanne personer maatte tilforordnes, som kunde

være dygtige til posten og gjøre hospitalet nytte.“¹⁾ Under 23. april 1632 faar samme lensmand ordre til med borgermestere og raad at undersøge hospitalets tilstand og derom afgive erklæring.²⁾ Efter andragende fra Bergens borgermestere og raad bevilges ved reskr. af 25. august 1648³⁾ over-skuddet af Bergenhus lens kirker i 2 aar til børnehuset og spedalskhuset i Bergen. Ganske betegnende for byens stilling til hospitalet er det, at det er efter ansøgning fra „borgermester og raad samt menige borgerskab udi vor kjøbstad Bergen“, at kongen den 13. juli 1650 stadfæster hospitalets ret til konfiskationer,⁴⁾ hvilket ved kgbr. af 3. marts 1651⁵⁾ bestemmes derhen, at hospitalet skal nyde $\frac{1}{4}$ af alt det, som konfiskeres i Bergen.

En kompetencekonflikt, som i begyndelsen af det 18. aarhundrede er opstaaet mellem magistraten og stiftsdirektionen,⁶⁾ viser noksom byraadets dominerende stilling i hospitalsforvaltningen. Stiftamtmand Undal og biskop Smed indberetter i en klage af 18. oktober 1712, at magistratens medlemmer ved sin stemmegiving kan approbere, hvad stiftsdirektionen forkaster, og disapprobere, hvad denne har antaget, i alle sager vedrørende hospitalet, fattighusene og manufakturhuset (o: børne- og tugthuset). Dette har sin grund deri, at disse stiftelser forvaltes collegialiter af stiftsdirektionen, Bergens præsteskab og magistraten, hvis 7 medlemmer danner majoritet i dette kollegium. Stiftamtmanden og biskopen foreslaar derfor, at der skal stemmes efter klasser, saaledes at stiftamtmanden som kongens repræsentant har 1ste stemme, biskopen 2den, Bergens geistlighed 3die og magistraten „som et corpus“ 4de stemme. I sin erklæring over denne klage af 6. marts 1713 oplyser magistraten, at en saadan voteringsmaade „til dato aldrig har været praxis hverken i deres eller vores formænds tider, ei heller er os vitterligt, at nogen slig repartition udi Deres Kongl. Majestets riger og lænder er hørt, langt mindre har saadan deres formening ringeste grund, enten af loven eller andre kgl. befalinger, mens tvertimod udviser lovens 1 bogs 5 capitels 30 artikel,“ at i kommissions- og dommerkollegier afgjøres sagerne efter de flestes vota. De kgl. reskripter af 22. april 1713 til stiftsdirektionen og magistraten bestemmer, at med hensyn til magistratens personers votering i de sager, som angaar hospitalets, de andre fattighuses og manufakturhusets inspektion og og alt andet, som deraf kan dependere, skal det indtil videre forblive med den siden lovens publikation sedvanlige praxis (bil. 4 a). Dette forhold blev først ændret ved reskript af 3. juli 1739 efter forslag af stiftamtmand Bagger og biskop Borneman af 12. mai 1739 (bil. 4 b). Efter dette reskript udgjør magistraten hospitalets og fattighusenes inspektion, der ansætter forstanderen, revisorer hans regnskaber, approberer fattighuskapitalernes anbringelse osv. Derimod er stiftamtmand og biskop hospitalets og fattighusenes direction, der blandt andet fatter de endelige beslutninger om lemmers antagelse og fører den øverste kontrol med forvaltning og inspektion.⁷⁾ Denne orga-

¹⁾ Y. Nielsen. Jens Aagesen Bielke s. 183. R. A. Kancelliet, Betænkninger etc. Pakke 3 a.

²⁾ Rigs-Reg. VI 384 f.

³⁾ Rigs-Reg. IX 87.

⁴⁾ Rigs-Reg. X 75 jfr. 76 (kgbr. 15. juli 1650).

⁵⁾ Rigs-Reg. X 160.

⁶⁾ Se bilag 3 a.

⁷⁾ Wessel-Bergs Reskriptsamling.

ganisation er endnu bestaaende. Det bør forøvrigt fremhæves, at magistraten under souveræniteten baade er og betagter sig selv som kgl. øvrighed og ikke som selvsagt repræsentant for byens interesser; men disse maatte dog helt naturlig ligge magistraten nærmest paa hjerte, hvilket ogsaa vil vise sig i næste afsnit.

III.

Hvorfor begyndte Bergens by i 1759 at betale indlemmelsespenge for sine fattige spedalske?

1. Stiftdirektionen kræver indlemmelsespenge af byen 1752.

Ved oversendelse af indlemmelsesandragende fra den fattige kvinde fra byen, Kari Nilsdatter, gjør stiftamtmand v. Cicignon (udnævnt 1749) i sin skrivelse til magistraten af 7. marts 1752 følgende forestilling: „— da Deres velædle welbyrdigheder selv er bekjendt, hvad der for indlemmelsen efter fundatzen skal betales, og hvilken fattig, som end fra landet maatte trænge til der at indtages, der dog for hannem maa erlægges bemeldte indlemmelse, som maa tilveyebringres enten ved venners og naboers hjælp eller paa amtet eller fogderiet bliver lignet, og det foruden hvad af landet aarlig til hospitalet ydes, saa skulle jeg herved Deres velædle welvisheder have tilmeldet, at bemeldte indlemmelses bekostning for hende af byen maatte besørjes, da hun derefter straxen kand blive indlemmet, hvorpaa ventes et hastigt svar.“ (Bilag 11).

Herpaa giver magistraten under 14. marts s. a. følgende svar:

Magistraten har efter anstillet undersøgelse fundet, at Kari Nilsdatter vistnok er født „her i stiftet paa landet“, men har opholdt sig nogle aar i Bergen, hvor hendes onde, „om icke begyndte, dog ventelig mærkelig er bleven samlet og endelig er bleven aabenbar, som attesten udviser,“ hvorfor det indrømmes, at betalingen for hendes indlemmelse, om den skulde erlægges, „heller vedkom byen end landet“. Men som anordningerne ved hospitalet ey melder om betaling i slig tilfælde, uden alene for de syge, som fra landet indbringes, forrige forstander Claus Warwich og paa tilspørsel har ladet svare, at i hans tid ey flere end 2de slige byens syge efter resolution er indkommen, men ey noget for dennem bleven erlagt, og da slig casus sjelden med byens folk indtræffer i byen, og denne ventelig fra førstningen har kontribueret til hospitalets anleggelse, længe forinden det blev tilladt nogen fra landet at indkomme, hvornæst, naar considereres, at i byen ved en pung eller tavle i kirkerne og ved en børs i alle brylupper stedse bliver indsamlet frivillige gaver, som kommer hospitalet tilgode, (foruden at bemeldte børs og 2de gange om aaret i stevnernes tid ombæres i den hele bye), saa vil vi haabe, at byen for at contribuere noget til denne syges indlemmelse gunstigt vorder befriet, hvilket dog ydmygst indstilles.“ (Bilag 11).

Kravet paa byens fritagelse for at betale indlemmelsespenge fremtræder her ingenlunde i et retskravs bestemte skikkelse; det har alene karakteren af et billighedskrav. Men stiftsdirektionen maa have fundet det vel begrundet; thi i de nærmest følgende aar optages byens fattige spedalske uden vederlag. Dette gjælder endog om landsfolk, som nylig er komne til byen, hvilket fremgaar af direktionens indlemmelsesresol. af 25. juni 1753 (bilag 12) og 22. april 1757 (bil. 14).

2. Direktionen kræver paany indmeldelsespenge af byen i 1759.

I 1758 indtraadte — saavidt jeg kan se — for første gang det tilfælde, at hospitalsforstanderen i tre uger ikke kunde betale lemmerne deres ugepenge, fordi kassen var tom. Herover indsendte lemmerne¹⁾ klage til direktionen, der atter sender klagen til magistratens erklæring (bilag 15). Magistraten afkræver forstanderen en forklaring (bil. 16) og afgiver selv under 2. juni 1758 en længere betænkning til direktionen (bil. 17), hvori den søger forklaringen til den indtraadte nødstilstand i de store restanser (1213 rdr. 48 skill.), som fogderne sidder inde med af landalmuens „recognition“ (hospitalstolden efter vedtægten af 1651) og af de paa fogderierne reparterede bidrag til fattige spedalske indlemmelsespenge. Efter den ældre praxis maatte halvdelen af disse (18 rdr.) betales ved indlæggelsen og den anden halvdel inden 2det aars begyndelse, hvis patienten levede saa længe. Nu derimod indtages de fattige spedalske strax, hvorefter direktionen — som det heder i regnskaberne — „besørger“ indlemmelsespengenes inddrivelse efter foregaaende repartition, hvilket tager længere tid. Magistraten anmoder derfor direktionen om at træffe fornøden anstalt til hospitalstoldens og indlemmelsespengenes prompte inddrivelse og betaling, uden hvilken hospitalet ikke kan bestride sine udgifter. Derimod fraraader det opsigelse af hospitalets hos Bergens borgere udestaaende kapitaler, da den ulykkelige ildebrand i 1756 i høi grad har nedsat byens økonomiske evne (se bilag 29 og 30). Imidlertid forstrakte stiftamtmand v. Cicignon hospitalet med et laan af 1000 rdr. (bil. 18 og 24) og forlanger i henhold til forstanderens indberetning af 28. september 1758, at endel af de udestaaende kapitaler maa opsiges, hvilket ogsaa blev gjort (se bilag 24).

Under 19. februar 1759 gav rentekammeret Bergens stiftsdirektion ordre til af „de publiqe fonds“ og „og hos formuende particuliers“ i Bergens stift at forskaffe kongen et statslaan paa 20,000 rdr., der skulde være indbetalte i den kongelige kasse inden førstkommande 11. juni. (bilag 25, 27, 28). Direktionen forlanger, at ogsaa hospitales udestaaende kapitaler i den anledning skal opsiges, men magistraten hævder, at dets debitorer er i en saadan forfatning, at en inddrivelse af kapitalerne vil volde deres ruin (bil. 29, 30 og 32).

Under denne økonomiske situation er det, at stiftamtmand v. Cicignon i skrivelse til magistraten af 16. oktober 1759 (bil. 31) paany afkræver byen indlemmelsespenge for en fattig spedalsk mand fra byen, ved navn Ole Jonsen. Hans optagelse — siger stiftamtmanden — „beroer nu alene paa, at indlemmelsens bekostning kand følge, naar hand modtages. Det er den respective magistrat bekjendt, at hospitalet lider ondt ved

¹⁾ Lemmerne optræder ogsaa ellers ved denne leilighed som varetagende hospitalets interesser; men deres kompetence hertil bestrides i stiftamtmandens resolution af 30. september 1758 (bilag 19).

at bestride sine udgifter. Det er Dem og bekjendt, at jeg tvende gange haver assisteret samme med temmelig anseelig pengelaan, saa jeg i den henseende ej kand bebyrde hospitalet med at modtage nogen lem uden refusion for indlemmelsen. Altsaa som nu personen er her af byen, og formedelst sin onde syge holdes vidderlig og farlig i omgang med andre, forældrene og skal være uformuende til at betale noget for ham, saa bliver det en følge, at hans indlemmelses bekostning tages af byens publicke eller kiæmner-cassen, siden den almindelige sikkerhed udfordrer, at et saadant menneske separeres fra andre, og altsaa denne bekostning, ligesom den er til publici nytte, bør og skee af den publicke cassa eller paa publici bekostning. Desaaarsage er det, at jeg herved af den respectiye magistrat requirerer, at De ikke alene vilde beordre kiemneren at betale 18 rdr. for hans indlemmelse for 1ste termin, men endog, om det hand maatte overleve et aar udj hospitalet, da at den anden termin med ligesaa meget bliver erlagt. Hvorhos og, naar denne andstalt er føjet, hospitalsforstanderen Herman Lodding maatte beordres denne syge udi hospitalet at modtage og forpflege.“

I hospitalets regnskab for 1759 findes følgende post: „Ole Joensen af Bergen efter magistratens ordre af 17. oktober 1759 (nl. optaget); den 1ste termin betalt af byens kjemner med 18 rdr. som og skal betale den anden termin, om han samme oplever.“

Da magistratens indlemmelsesordre er dateret dagen efter stiftamtmandens rekvisition, maa beslutningen være fattet umiddelbart efter dennes modtagelse. Det har desværre hverken været mig eller stiftsarkivar Hermansen muligt at finde magistratens ordre af 17. oktober eller andre dokumenter vedrørende denne sag. Muligens findes der dog i magistratsarkivet i Bergen en forhandlingsprotokol, hvori beslutningen er antegnet.

Saaledes ændredes da det forhold mellem byen og hospitalet, som utvilsomt har bestaaet siden St. Jørgens oprettelse, og som endnu den 3. januar 1759 var uforandret, idet efter ordre af nævnte dato „Guri Haldorsdatter, som har tjent i nogle aar paa Møllendal, indlemmedes blandt de syge — og betalte intet“ (Regnskabet). Under 28. marts og 15. april 1760 rekvirerer stiftamtmanden atter indlemmelsespenge for to spedalske kvinder fra Bergens by, hvilke rekvisitioner baade nu og i fremtiden — saavidt jeg ved — uden modsigelse af magistraten efterkommes (bil. 33).

3. Resultater.

En historisk undersøgelse har ofte at kjæmpe med den vanskelighed, at fortidens notoriske og af alle kjendte og anerkjendte forhold ikke omtales i de historiske kilder. Denne vanskelighed bevirker, at historikeren ad mange omveie maa søge at naa sit maal, som er indsigt i fortidens virkelige forhold. Han er nødt til at operere med et langt større materiale, end tilfældet vilde være, om de gamle dokumenter havde udtalt sig bestemt om forhold, som deres forfattere havde fuldt paa det rene.

Paa grund af denne vanskelighed har jeg været nødt til paany at gjenneemgaa en stor del af det kildestof, som allerede tidligere har været kjendt og drøftet, fremfor alt i professor Stangs grundige afhandling om St. Jørgens hospital. Paa vigtige og afgjørende punkter har det dog

lykkedes at fremskaffe nye oplysninger, og som arbeidets sikre udbytte tror jeg at kunne udtale følgende om St. Jørgens hospitals forhold til Bergens by:

St. Jørgen er stiftet og grundet som hospital først og fremst for de spedalske i Bergens by, da disse efter middelalderens kirkeret og bylovgivning skulde anbringes i et hospital udenfor byen. Men da det er sandsynligt, at hospitalet skyldes Nonneseters kloster og ikke netop byen sin tilblivelse, og da det overhovedet var stiftelsens opgave at pleie spedalske, var det naturligvis ikke udelukket, at ogsaa landdistrikternes syge deri blev optagne, forsaavidt der var plads. Der findes dog intet spor af antydning til, at landets spedalske saaledes som byens kunde hendømmes til hospitalet.

Det maa ligeledes ansees som en sikker historisk kjendsgjerning, at St. Jørgen ved det kongelige aabne brev af 24. april 1545 blev et almindeligt hospital for Bergens by, det vil sige: et statsunderstøttet organ for byens almindelige fattig- og sygepleie. Som saadant virkede hospitalet ogsaa indtil 1651, da Bergenhus lens almue ved en kontrakt-mæssig paataget ydelse erhvervede ret til at sende sine spedalske til hospitalet.

Fra nu af blir hospitalets almisseelemmer for den væsentligste del spedalske, og i forrige aarhundrede er opfatningen øiensynlig den, at de friske skal være proventfolk, der bør betale om ikke fuldt, saa dog nogenlunde tilstrækkeligt for sit ophold i hospitalet.

Indtil 17. oktober 1759 nyder Bergens by den fortrinsret, at byens fattige spedalske blev optagne uden indlemmelsespenge. Denne fortrinsret blev byens magistrat nødt til at opgive derved, at direktionen paa grund af hospitalets økonomiske tilstand nægtede at optage nogen spedalsk uden indlemmelsespenge. Hvis byen vilde have sine spedalske anbragte i hospitalet, maatte den betale for dem, da direktionens nægtelse var inappellabel.

Det kan derfor ikke antages, at magistratens opgivelse af byens krav paa vederlagsfri indlemmelse af dens spedalske fattiglemmer, skulde indeholde et endeligt og uigjenkaldeligt afkald paa byens fortrinsret til at nyde godt af hospitalets pleie. Saameget mindre kan dette antages, som fundatsen af 1545, hvori staten nu søger sin hjemmel for hospitalets omdannelse til tærings-hospital, gjør St. Jørgen til et almindeligt hospital for Bergens by. Og det turde i denne sammenhæng ikke være afveien at minde om Norske Lovs 2 — 19 — 14, der siger: „Ellers skal saaledes i hospitalerne forholdes, som en hvers kongelige stiftninger eller andre gudfrygtige folkes fundatzer medføre.“

Forøvrigt ligger det udenfor min opgave at undersøge, hvilke rets- eller billighedskrav Bergens kommune kan bygge paa de historiske kjendsgjerninger, jeg i denne betænkning har gjort rede for.

Kristiania i januar 1900.

Dr. A. Taranger.

Til
Bergens formandskab.

Bilag

. I.

Fundatsen for Allehelgens og Kathrinas hospitaler i Vaagsbotn af 19de april 1276.

Oversættelse af den norske text.

Magnus konge, søn af Haakon konge, og Askatin biskop sender Guds venner og sine, nuværende og tilkommende, dem som dette brev ser eller hører, Guds og sin hilsen. Vi vil kundgjøre for alle mænd om den anordning (skipan), som vi gjorde med raad af hr. Erik, abbed i Munkeliv, og korsbrødrene (kapitlet) ved Kristkirken (domkirken) og andre lærde og ulærde mænd, som var om os, angaaende hospitalerne i Vaagsbotn i Bergen og Allehelgens kirken og Katharinakirken.

1. At vi lagde sammen deres faste eiendomme (æighnir) og alle andre ting, som gives til dem, modtagne og ukomne, paa hvad maade de end med rette kan komme under disse hus, hvad enten det blir ved gaver fra konger eller andre høvdinger eller ved gode mænds almisser, da skal alle ting være som givne til én stiftelse (sæm i æinn stad se gefnir), selv om de er afhændede paa andre vilkaar; thi i disse stiftelser skal den (sc. stiftelse), som mest formaar, hjælpe den anden, da alle har hjælp af én, Jesus Kristus selv, og af det gods, som vor herre kongen, vor fader, og vi og fru dronningen, vor moder, har tillagt med gode mænds hjælp.

2. Der skal ved Allehelgenskirken være 30 senge og karlmænd i alle, men ved Katharinakirken 20 senge og kvinder i alle. Skal begge disse slags almissemænd (fattige) hver dag have en ret mad (budarvörd) og en justa munngott (øl); men paa fastedage en halvbolle (2 juster) og to retter mad efter stiftelsens formuesomstændigheder. Klædeverd skal man give dem efter

Oversættelse af den latinske text.

Magnus konge, søn af Haakon konge, sender alle, som faar se eller høre dette brev, (sin) hilsen. Vi vil kundgjøre for alle om den anordning (ordinatio), som vi gjorde med raad af abbed Erik i Munkeliv og kannikerne ved Kristkirken i Bergen og andre klerker og lægmænd, som da var om os, om Allehelgens og St. Katharina kirkers hospitaler i Vaagsbotn i Bergen.

1. At vi har lagt sammen (vniuimus) deres faste eiendomme og alt andet dem tilhørende, modtaget og modtagendes, paa hvad maade det end med rette kan komme til dem, ved gaver fra konger eller andre høvdinger eller ved andre gode mænds almisser, fordi de bør være som givne til én stiftelse (quasi uno loco data essent), selv om de paa andet vilkaar var afhændede eller givne; thi den af dem, som mest formaar, skal hjælpe den anden, da alle har hjælp af én, Jesus Kristus, samt af det gods, som hr. kongen, vor fader, og vi og fru dronningen, vor moder, har tillagt.

2. Forøvrigt skal der i Allehelgens hospital være 30 senge for mænd, men i St. Katharinakirkens hospital skal der være 20 senge for kvinder, af hvilke enhver daglig skal have en ret mad (unum ferculum) med et maal af drikke, kaldet justa; dog skal paa fastedage deres drikke og mad fordobles. Nødtørftig klædedragt skal de have saaledes, at de, som har de nødvendige klæder,

indtægterne eller dog enhver efter hans tarv. Der skal ingen avind være dem imellem, selv om somme faar mer end andre.

3. Vi har ogsaa anordnet 3 prester til disse gudshuse for at opretholde det aandelige embede. Der skal være 2 ved Allehelgenskirken, men 1 ved Katharinakirken. Kirkepresten (kirkens hovedprest) skal være ved stiftelsens bord, men den sjeleprest (alterprest), som der skal være for vor moder dronningens sjel, skal have 10 mark i leie (gage) og det offer, som kommer til hans alter, med mindre det er kostbarheder eller guld, det skal stiftelsen have. Og presten ved Katharinakirken skal have 10 mark i leie og det offer, som kommer til hans alter. Men den prest, som har sit bord ved Allehelgenskirken, skal have 3 mark i leie og 3 juster hver dag i maaldrikke, men fastedage og helligdage en bolle og det offer, som kommer til hans alter, med mindre det er kostbarheder eller guld, det skal stiftelsen have. Ogsaa anniversarium (gaver for aarlige messer), sligt som det blir, skal de (presterne) have alt, og de gaver (oblaciones), som gives hospitalspresterne, skal de have; men textasølv (d. v. s. sølv til beslag af evangeliebøger) skal stiftelsen have.

4. Men de andre maaldrikkemænd (kostgjængere), som er der, skal jævnlig have en halvbolle.

5. Det har vi ogsaa fuldkommen forbudt, at nogen indtages i disse hospitaler med provent (til forsørgelse mod betaling), hverken karl eller kvinde. Men de, som optages i disse hospitaler og der dør, da skal stiftelsen arve deres efterladenskaber uden alt afdrag. De søstre, som nu er der inde, skal fuldkommen vide, at hvis de begaar nogen overilet handling eller turrer raadsmanden (forvalteren), hvad enten de vrager "tækeligt" underhold eller giver ham usømmelige ord, da har vi paa vor side paabudt og forordnet,

ikke skal misunde de andre, som af speciel naade faar mere.

3. I disse huse har vi ansat 3 prester til at betjene selve kirkerne, saaledes at 2 af dem skal være ved Allehelgenskirken og 1 i St. Katharinakirken. Den ene af dem, som betjener Allehelgenskirken, skal have sit bord (mensa) i huset af hospitalsgodset; men den anden, som synger messe for de døde, specielt for vor moder, fru dronningens sjel, skal have 10 mark for sit arbejde samt offer til alteret, undtagen ornamenter og guld, hvilket stiftelsen skal have. Ligesaa den tredie, som skal være i St. Katharinakirken, han skal have 10 mark samt offer paa alteret, undtagen ornamenter og guld, hvilket stiftelsen skal have. Men den prest, som har bord i Allehelgenskirken, skal have 3 mark for sit arbejde og 3 smaa maal (drikke), kaldet justae; men paa faste- og helligdage et helt maal, kaldet bolle, samt offer paa alteret, undtagen ornamenter og guld, det skal stiftelsen have. Ogsaa anniversarium, sligt som det er, bør alle (presterne) have sammen, og gaver, som gives hospitalspresterne, skal disse have selv; men gaver ad textum skal stiftelsen have.

4. Men de andre personer, som gives drikke (kost), skal have et halvt maal, som kaldes halvbolle.

5. Vi forbyder ogsaa paa det strengeste, at nogen for fremtiden optages i dette hospital med provent, mand eller kvinde. Men de, som allerede er eller har været optagne, om de dør der, da skal stiftelsen arve deres efterladte gods uden nogen afkortning. De søstre, som nu er der, skal vide for vist, at om de prøver at komme med nye paafund eller udfordre stiftelsens økonom eller forvalter ved at mumle mod ham eller klandre ham, fordi han med diskretion uddeler stiftelsens midler, eller ved at anfælde ham med krænkende

at de skal udvises fra denne stiftelse; thi de har for længst fortæret sin livrente (proventa), og de forstaar ikke at bruge vor miskund. Paa samme maade har vi ogsaa forordnet om alle dem, som blir indtagne i dette gudshus og ikke med glæde vil tage imod den hjælp, som der ydes dem, da skal de bortvises og aldrig have haab om at komme did igjen.

6. Angaaende den sedvane, som har været optagen uden vort raad, at arbejdsfolk skal have mad og maaldrikke, da forordner vi saadan skik for tjenerne her, som der er i Munkeliv: kost og løn (bord oc læighu).

7. Ligesaa, at den raadsmand, som forestaar stiftelsen, skal vide sig skyldig at fare efter land-skylden og gløgt se efter, at husene ikke forfalder, og at de faste eiendomme eller herligheder, som bør følge disse, ikke mistes. Af landskylden og gaardleien (i byerne) skal disse folk (hospitalslemmerne) faa sit underhold af mad og drikke og den hjælp, som Gud tillader, at der kan opnaaes. Raadsmanden skal jævnlig være agtpaa-givende paa Guds folk (de fattige lemmer) og alt andet, som vedrører dette gudshus, og som han har paataget sig. Han skal ogsaa sørge for, at han er rede til at aflægge regnskab til dem, som paa vore vegne har overdraget ham dette hverv, hvad enten det kræves ved halvaarets eller aarets udgang.

8. For denne stiftelse skal den være raadsmand, som blir ansat af kongedømmet efter raad af den biskop, som er i Bergen.

9. De almisser, som gives og overstiger en halv mark, skal anvendes til kjøb af jordegods eller husenes udbedring i deres (by)gaarde. Men en halv mark eller det, som mindre er, skal anvendes til deres underhold; thi med Guds miskund vil de faa hjælp deraf i en lang fremtid;

ord, da byder vi paa vor side, og bestemmer, at de skal udvises fra stiftelsen, da de har forbrugt sine livrenter (præbender) og forstaar ikke at bruge vor gunst. Paa samme maade er forordnet af os om alle dem, som ellers blir optaget i dette gudshus, og som med ophævelser modtager den hjælp, som der ydes dem, at de skal udvises uden haab om at maatte vende tilbage.

6. Angaaende stiftelsens tjenerskabs underholdning vil vi her overholde den skik, som bruges i St. Michaels kloster med hensyn til kost og løn.

7. Økonomen eller prokuratoren ved stiftelsen skal vide sig skyldig at reise om og indsamle stiftelsens indtægter. Han skal ogsaa omhyggelig se til, at eiendommenes huse ikke forfalder, og at dens besiddelser og gaarde, eller hvad dertil hører, ikke mistes. Førnævnte økonom eller prokurator skal altid drage omsorg for denne Guds familie og for alt, som tilhører dette Guds hus, som han har under sine hænder og opsyn. Han skal være omhyggelig forberedt paa at gjøre regnskab for stiftelsens gods til den, som paa vore vegne har givet ham dette hverv, naar somhelst det kræves af ham.

8. I denne stiftelse skal den være økonom eller prokurator, som er ansat af kongen og efter raad af den biskop i Bergen, som til enhver tid maatte fungere.

9. Større almisser end en halv mark skal anvendes til kjøb af jordegods eller til husenes reparation. Men en halv mark eller mindre gaar til bordet; thi af Guds miskund skal de have saa meget større hjælp i fremtiden, som de med omhu forvalter det, som hidtil er givet.

men for nærværende blir der sørget for deres hjælp efter vort raad.

10. Skal man og alene under den betingelse øge medlemsantallet i disse huse, at disse hospitalers formue voxer eller de tillagte indtægter øges med kongens og biskopens og raadsmandens raad.

Men for at denne vor anordning og stadfæstelse skal staa urokkelig, da sætter vi herfor vort indsegl og fru Ingeborg dronning sit. Ligesaa sætte hr. Askatin biskop sit indsegl for og hr. Erik, abbed i Munkeliv, sit indsegl og korsbrødrene i Kristkirken (sætte sin) stiftelses indsegl for, for at ingen mand skulde mistænke dette. Var dette brev gjort i Bergen halvmaaned efter paaske, da ledet var fra vor herres Jesu Kristi fødselstid 1200 vintre, 70 vintre og 6 vintre, i vor regjerings 13. aar. Men Orm vor mærkesmand indseglede det.

10. Ikke bør man i disse huse øge personernes antal, med mindre disse hospitalers formue strækker til og da med kongens, biskopens og økonomens raad.

Og at denne vor ordinants og stadfæstelse skal blive fast og urokkelig har vi ladet vore segl hænge for nærværende brev. Datum Bergen 14 dage efter paaske anno domini 1276, men vor regjerings 13 aar.

II.

Citater vedr. Bergens hospitaler i Dr. Bruns: „Die Testamente der Lübecker Bergenfahrer“ i Hansische Geschichtsquellen II 2.

- No. 50 (1394): Wilken van Benthem: Item gheve ik to s. Katherinen Kerken to Bergen 3 mark Lub. — Item gheve ik den armen luden to s. Katherinen to Berghen 3 mark Lub. Item schal men gheven den armen luden, de to Berghen sint, 10 mark Lub. dorch myner selen salicheit willen.
- „ 52 (1396): Ecbert Knokel: — Item gheve ik to s. Katherinen 2 stucke swares. — Item gheve ik — Allehilghen — 1 stucke swares.
- „ 57 (1403): Hinrik Notlike: Item — den armen luden to s. Katherinen ysliken 6 Enghelsche rede in ere hant.
- „ 59 (1405): Johan Nyenborch: — Item — — to s. Katherinen (Kerken) — to Allen Hilghen — yewelker stede gheve ik 1 tunne ters.
- „ 61 (1406): Tydeman Voghel: — — to s. Kathrinen den armen luden unde den elenden utsetteschen luden to yewelker stede — 1 punt swares.

- 65 (1410): Johan Lange: — Item geve ik to Bergen to s. Katherynen den armen luden 3 mr. Lub. Item geve ik den armen utseteschen luden ok darsulves 3 mr. Lub.
- „ 66 (1411): Brun Dentser: Item to deme spittale to Bergen to den Unseten (o: Nunnusetr) gheve ik eme jewelken mynschen, de dar inne is, en wulne cleit unde en lynene cleit. — Item gheve ik den juncvrouwen to den Unseten 1 stucke swars.
- „ 68 (1413): Brun Sprenger: Item to Bergen — den elenden seken (= utsetteschen) darsulves geve ik 1 stucke mels unde 1 tunnen beres.
- „ 69 (1414): Johan Vorwerk: Item darsulves (o: to Berghen) — — to Alle Hilgen — to s Kathrinen — geve ik isliker kerken to dem buwe 1 Lub. mr.
- „ 72 (1415): Ludeke van der Heyde: Item to Berghen — — to Alle Godes Hilghen kerken gheve ik — 2 stucke meles, unde to s. Katherinen darsulves gheve ik 1 stucke mels.
- „ 73 (1415): Hinrik Meyer: Item darsulves — — den armen seken by den Unsetenen 1 stucke mels unde 1 stucke moltes.
- „ 74 (1416): Hinrik Weytendorp: Item den armen luden to s. Katherinen unde in dem nien hospitale geve ik islikem 6 ß Lub.
- „ 75 (1419): Tideke Schoppingh: — Item to s. Katherinen gheve ik 2 stucke (swares). Item darsulves den elenden seken gheve ik $\frac{1}{2}$ last swares to troste myner sele.
- „ 78 (1421): Hartwich Lammeshovet: — Item geve ik den armen luden darsulves to Berghen an dem hospitale 1 stucke mel unde 1 stucke moltes. — Item geve ik den armen darsulves to s. Katherinen 1 stucke mel und 1 stucke moltes.
- „ 79 (1421): Hinrik Goldeboge: — Item den elenden seken vor Bergen geve ik yeweliken 3 ß (Lub.).
- „ 80 (1421): Hinrik Arndes: — Item isliken elenden seken to Bergen geve ik enen schilling Enghels rede in de hand to donde, unde darsulves to s. Katherinen den armen luden geve ik ene mark Lub. en like to delende.
- „ 81 (1425): Merten Vlind: — Item den armen kranken to s. Katherinen to Bergen geve ik 5 mr. Lub. unde den elenden seken darsulves geve ik 10 mr. Lub., yo like mank ze to delende.
- „ 86 (1427): Hans Witte: — to Olrikestede unde to s. Katherinen (kerken) geve ik isliker stede 1 tunne theres to dem buwe.
- „ 90 (1430): Hinrik Arndes: — Item isliken elenden seken to Bergen geve ik enen ß Lub. rede in de band to donde unde darsulves to s. Katherinen den armen luden geve ik 1 mark Lub. en lyke to delende.
- „ 94 (1432): Herman Pael: — Item darsulves (to Berghen) to s. Kathrinen geve ik ene tunnen teres. Item so geve ik noch to Bergen den armen luden in deme spittale 4 mr. Item darsulves den armen luden to s. Katherinen geve ik 2 mr., enen jewelken sin del in de hant to donde.
- „ 101 (1436): Hinrik Papendorp: — Item den elenden seken darsulves (to Bergen) geve ik 2 mr. like in de hande to delende.

- „ 108 (1438): Cord Grotehus: — Item yewelken armen to s. Jurigen unde to s. Katherynen to Berghen ik geve 8 ß Lub., en sulven in de hande to donde, dat ze Got vor my bydden.
- „ 110 (1439): Hans van Reydeken: — Item den elenden zeken darsulves (to Berghen) geve ik 5 mr. Lub. lyke in de hande to delende.
- „ 112 (1439): Hinrik Goldenboghe: Item to Berghen in Norweghene geve ik — — s. Katherynen kerken — 3 mr. to dem buwe. Item den armen kranken to s. Katherynen geve ik yslykem 3 ß Lub. unde yewelken elenden zeken by s. Katherynen geve ik enen grawen rok unde eyn par scho.
- „ 114 (1441): Hans Boyseman: — Item den elenden zeken to Berghen geve ik 1 stucke mels.
- „ 115 (1442): Hermen Langhe: Item to Berghen in Norweghene geve ik Allehilghen kerken 100 mr. Lub. unde wil, dat men de penninge nerghene anders to keren unde utgheven schole, men dat de kerke darmode gebuwet werde. Ok geve ik to dersulven kerken mynen nyen garden, den ik sulven buwen let van mynen penningen. — Item — — s. Katherinen kerken geve ik — 6 tunnen teres to erem buwe. Item den armen zeken by den Nunnenzeten to Berghen geve ik 4 punt an mele unde an molte, dat ze God vor my bidden.
- „ 117 (1442): Jacop van der Vechte: — Item to s. Katherinen kerken to Berghen den armen luden geve ik 1 punt moltes unde to s. Jurgen 1 punt moltes darsulves.
- „ 119 (1445): Hermen Sodenholt: — Item den elenden zeken to s. Jurgen unde den armen to s. Katherynen darsulves geve ik in yslike stede 1 stucke mels, dat ze unsen God vor my bidden.
- „ 121 (1447): Clawes Kistenbuck: — Item den armen luden to s. Jurghen to Berghen geve ik 5 mark Lub., en like in ere hande to delende.
- „ 123 (1447): Hans van der Molen: Item to Berghen in Norweghen — Allerhilgenkerken — 1 tunne teres to eren buwe.
- „ 125 (1449): Hinrik Kirlefey: Item is myn wille, dat myne vormundere to Berghen — — to s. Katerinen, den armen luden ton Nunnenseter in s. Jurgens spittal — geven scholen in ylike stede 1 guden zak mels, den presteren unde armen dar herberge hebbende to erer vodinge.
- „ 129 (1449): Hermen Sodenholt: — Item den ellenden seken to s. Jurgen unde den armen tho s. Katherinen darsulves geve ik tosamende en stucke mels, dat se God vor my bidden.
- „ 131 (1450): Hinrik Backer: Item to Bergen in Norwegen — — to Allerhilgen kerken — 3 mr. to dem buwe. — Item den elenden zeken tho Bergen bi s. Katherinen geve ik 3 mr. in ere hande to delende.
- „ 132 (1450): Hans Witersen: Item den seken vor Bergen in Norweren 1 mark, eyn isliken sin del in de hant to delende.
- „ 134 (1450): Brun Struve: Item den armen zeken by Unseten in Norwegen geve ik 1 halve last in mele unde in molte, dat se God vor my bidden.

- „ 135 (1451): Hans Valeberch: Item to Berghen in Norwegen — tho Nunsedelnighen 3 tunnen theers, den seken darsulves 1 tunne teers, 1 stucke moltes unde 1 stucke mels, dat se God vor my bidden.
- „ 136 (1451): Johan Russenberch: Item to Bergen in Norweghen gheve ik — — s. Juriens luden darsulvest 10 mr. Lub. to cledinghe.
- „ 140 (1451): Hennynghe van Zalderen: Item to Bergen — to s. Katherinen — gheve ik in islike stede 2 tunnen theres to verbeteringe erer buwete.
- „ 141 (1451): Gherd Vrilde: Item to s. Jurgen den seken to Berghen in Norweghen den gheve ik tosamende 2 schippunt meles unde 1 schippunt moltes. Item darsulves to s. Kathrinen gheve ik 1 stucke meles.
- „ 142 (1451): Hinrik Kemenade: — to Allehilghekerken een stucke zwars. — — Item in s. Juriens unde in s. Katherinen hus to Berghen gheve ik elkem kranken enen grossen in de hand, alsoe se dar sin ghenge, God vor my to biddende, unde in elke stede een stucke moltes to ereme gedrenke.
- „ 143 (1452): Franke van Sweten: — Item to — s. Katerinen darsulves geve ik — 2 mr. to dem buwe. — Item den elenden seken darsulves to Bergen geve ik 5 mr., dat myne vormundere en darvor besorgen mel unde molt, uppe dat se god truwelken vor my bidden.
- „ 144 (1452): Israhel Ruschman: Item geve ik to Bergen — -- to s. Katherinen — to Allen hilgen — isliker vorscreven kerken 3 tunnen theers.
- „ 145 (1452): Peter Brand: Item — — den seken to s. Jurgen to Bergen in Norwegen unde darsulves to s. Katherinen geve ik isliken armen kranken 1 $\frac{1}{2}$ penn. in syne hande.
- „ 151 (1457): Laurens Kope: — Item geve ik darsulves den armen seken to Bergen 3 sacke mels, 3 sacke moltes unde 2 tunne bers unde 1 sulffer. Item noch darsulves geve ik den armen kranken to s. Katherinen to Bergen 2 sacke mels, 2 sacke moltes, 2 tunne bers unde 1 graw sulffer.
- „ 166 (1464): Helmich Hesselman: — Item to Bergen gheve ik — to s. Katherinen den armen eyen stucke unde to Lysecloster twe stucke, s. Jurgen to Bergen twe stucke (swars).
- „ 168 (1464): Hermen Druckelman: — Item s. Jurgen to Bergen twe stucke moltes, s. Katherinen den armen en stucke mels unde eyen stucke moltes.
- „ 172 (1470): Hermen Thuneman: Item give ik — den armen to s. Jurgien to Bergen ene mark.
- „ 173 (1470): Hinrik tor Hopen: — To s. Katherinen den armen unde to s. Jurgien illiker stede viff mr. Lub., in de hant to deelende.
- „ 176 (1471): Hans Rese: — Item geve ik to Bergen den elenden vorwyseden seken 3 stucke mels unde 3 tunnen bers, umme dat se God vor my bidden.
- „ 179 (1473): Gherd van Hatinghen: Item so gheve ik to s. Jurgen to Berghen 1 last swares.
- „ 182 (1475): Godeke Schriver: Item den elenden zeken unde den armen in s. Kathrinen cappellen to Bergen in Norwegen geve ik samptliken en schippunt moltis, up dat se alle myner armen zelen barmherticheit van Gode bidden.

- „ 183 (1475): Mathias Viis: — Item noch geve ik den armen luden darsulves to s. Jurien unde to s. Katherinen sammtliken eyne laest mels, God vor my to biddende.
- „ 184 (1475): Merten Verst: — Noch darsulvest to Nunseten unde to s. Jurgen elken eyne stücke mels, dat se alle God den Heren vor my bidden.
- „ 185 (1476): Hans Peters: — Item to s. Katerinen to Bergen 3 stücke meels. Item to s. Jurien $\frac{1}{2}$ last meels. — Item to Alle Godes Hilgen 3 tunne ters.
- „ 189 (1479): Tydeke Grashoff: — Och geve ik darsulves to s. Katherinen den armen 1 dossyn schoe, 10 hemmede, eyne stücke mels, 1 stücke moltes unde 1 tunne bers, isset dat ik dat sulves by myneme levende nicht en doe. Noch gheve ik darsulves den armen vorwyseden seken 1 stücke mels, 1 stücke moltes unde 1 tunne bers to erer nod to brukende, umme dat se Gode truweliken vor mynne sele bidden.
- „ 191 (1481): Hans Speet: Item all myne gudere to Bergen in Norwegen, nastande schult unde unschult gheve ik in de clostere unde kerken to s. Katherinen unde to s. Jurgen to deelende na parttalen, also mynen vormunderen best nutte dunket, to salicheyt myner armen selen unde beghere, dat de olderlude des copmans van der Hensze to bemanende vlitigen willen helpen.
- „ 193 (1484): Hans Hane: — Item to s. Katherinen den armen geve ik en stücke mels unde 1 stücke moltes. Item den armen to s. Jurgen geve ik 6 stücke moltes in dren yaren totokeren, islikes jars 2 stücke, dat se Gode vor myne sele bidden.
- „ 195 (1487): Hans Feer: — Item to s. Jurgen geve ik 1 stücke mels unde 1 tunne theres. Item to s. Katherinen geve ik 1 stücke mels unde 1 tunne bers.
- „ 201 (1505): Hans Bruggeman: Noch geve ik — — to s. Jurgen — unde to s. Katherinen in islike stede eyne stücke mels.
- „ 203 (1510): Hermen Sleprouw: — tho s. Jurgen viff mark.
- „ 204 (1514): Hans Teckeneborch: Item to s. Katerinen to Bergen in Norwegen belegen den armen luden darynne synde, geve ik eyne stücke moltes, dergeliken den armen luden to s. Jurgen darsulvest eyne stücke moltes.
- „ 206 (1514): Bartelt Howberch: — Item in islik zekenhus, also to s. Katherinen unde s. Jurgen, ock eyne schippunt mels.
- „ 207 (1515): Hans Rubenstorp: — Item den armen luden to s. Katerynen bynnen Bergen geve ik eyne stücke mels unde eyne stücke moltes, dat schal men den armen luden sulvest yn de hand don. Dergeliken den armen luden to s. Jurgen geve ik eyne stücke mels unde eyne stücke moltes, one sulvest yn de hant to donde, dat se Got vor mynne sele bidden. — Item in Alle Gades Hilligen kerken eyne stücke mels unde eyne tunne bers tome buwete.
- „ 209 (1515): Gosschalk Stynt: Item to s. Katerynen unde to s. Jurgen bynnen Bergen yn Norwegen geve ik yn de beiden gadeshuse tosamende eyne halve last tunnemels unde eyne halve last bers, de armen lude darynne synde mede to vodende, dat se Got vor myne sele bidden.
- „ 211 (1516): Joachim Schulte: — Item noch geve ich tho s. Katherinen darsulves eyne schip-

punt meles, dat se myner sele jo dencken tor salicheit. Item noch so geve ich to s. Jurgen tho Bergen eyn schippunt moltes effte meles umme trost unde salicheit myner sele. — Item noch geve ich to Allen Hilligen eyn stucke effte schippunt meles edder moltes umme trost unde salicheit myner sele.

- „ 212 (1517): Hans Trobe: — to s. Katrinen eyn stucke mels, to s. Jurgennen twe stucke mels.
- „ 214 (1517): Hans Cordes: — to s. Katherinen — eyne tunne teers to zalicheit myner sele. Item noch geve ick — to s. Jurgen — eyn stucke swars, umme Got vor my to bidden.
- „ 216 (1518): Hans Trupenicht: Item noch gheve ich to s. Jurgen by Bergen in Norwegen teyn mr. Lub., item to s. Katherynen darsulvest to Bergen gheve ich 6 mr. Lub.
- „ 217 (1519): Bertelt Bensze: — Item to s. Katherinen 1 stucke mels unde 1 stucke moltes, item to s. Jurgen eyn stucke mels unde 1 stucke moltes.
- „ 218 (1520): Titeke Roleves: — Item den armen seken to s. Jurgen darsulvest eyne tunne bers.
- „ 220 (1521): Hermen Dethmers: — Item den armen seken darsulvest to Bergen to s. Jurgen unde to s. Katherinen isliken eynen Denschen witten in de hant, Got vor my to bydden.
- „ 224 (1525): Hans Block: — Item to s. Katrynen vyff Barger gulden. — Item to s. Jurghen to Berghen den armen luden eyn stucke melsz unde eyn stucke moltes.
- „ 225 (1526): Heyne Alberszen: — Item noch gheve ich to Barga in Norwegen to s. Katherynen eyne tunne Lub. bers, dergeliken to s. Jurgen darsulvest eyne tunne Lub. bers, up dat se Got vor myne sele bydden.
- „ 226 (1527): Batelt Bensze: — Item to s. Katerynen eyn stucke mels unde eyn stucke moltes, item to s. Jurgen eyn stucke mels unde eyn stucke moltes — alles to troste unde salicheit myner sele.
- „ 229 (1527): Jochym Gherken: Item to Barga in Norwegen gheve ich den armen szeken to s. Jurgen, dergelyken den armen luden to s. Katherynen darsulvest isliker wegen eyn schippunt meles.

Ex. A. L. S.
2-15-04.

